

Հ. Յ. Գ.
ՄԱՍԼՈՅ ԴԻՐԱՆ

ԴԻՐՈՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

1904

„Droschak”
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse: 3, rue de la République
RÉDACTION DU JOURNAL
„Droschak”
GENÈVE (Suisse)
BIBLIOTHÈQUE
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ” ՕՐԳԱՆ

1903-1904

Նոր տարին սկսեց ահագնադժոխք ցնցումներով: Թնդանթները որոտում են արդէն Ծայրագոյն Արևելքում և վառօդի հոտը տարածելով՝ բարձրացնում է ամենուրեք ցաւագին աղաղակների մի անօրինակ ժխոր: Այրկեանը գերազանցապէս հանդիսաւոր է և տագնապալի: Ազղուց, Խրիմի պատերազմի օրերից ի վեր քաղաքական հօրիզոնը այսքան չէր մթագնել քաղաքակիրթ մարդկութիւնը չէր տեսել նմանօրինակ ընդհարում: այսքան մտատանջող և սարսափեցնող իր հաւանական հետևանքներով:

Տխուր, չարագուշակ մարգարէութիւնները հրապարակի վրայ մրցում են իրար հետ և ընդհանուր տպաւորութիւնը այն է, որ ռուս-եռագծնական ներկայ պատերազմը չի մնայ կղզիացած, որ հրդեհը բորբոքելով պիտի քարշէ ճակատագրապէս ուրիշ գործօններ, ուրիշ պետութիւններ դէպի համաշխարհային մրցակցութեան այդ ահեղ կրկեսը, ուր շահերը այնքան կենդանի են, այնքան խճողած, այնքան հակամարտ:

Պատերազմ է. կռիւ թատրը ընդունել է արդէն իր սովորական կերպարանքը, — խորտակող ու խորասուզող նաւեր, մարդկային անհամար դիակներ, որոնք գնում են հանգստանալու ովկիանոսի պող անդունդներում... Հեռապատկերը — աւելի ևս սարսափեցուցիչ... Գիակներ, անվերջ դիակներ...

Կապիտալիստական քաղաքակրթութեան զոհերն են դրանք և ո՞վ գիտէ... գուցէ նոյն այդ քաղաքակրթութեան գերեզմանն ապագայում... Գուցէ հեռու չէ այն բաղձալի օրը, երբ համայնաւէր մի կատարուի ֆոֆա, տիեզերական մի վերիվայրում կ'ազատէ մի անգամ ընդմիջ խաղաղասէր ժողովուրդներին իրենց ռազմատենչ հրամանատարներից, երբ այդպիսով բռնի ուժը կը հանդիսանայ — սօցիալիզմի մեծ թէօրետիկոսի արտայայտութեամբ — մանկաբարձ բժիշկի ճիւղ, անարդար կարգերի համար, որոնք յղե են նոր կարգերով... Պատերազմի սկզբնաւորութիւնը ցոյց է տալիս արդէն, որ կաւէ ոտքերի վրայ յենւած «վիթխարին» մի շատ վտանգաւոր խաղ է սկսել «թզուկ» Եւպոնիայի դէմ, մի խաղ որ կարող է անդրադառնալ Ռուսաստանի ներքին ճակատագրի վրայ, մի խաղ որ իր զարգացման

հեռաւոր փուլերում կարող է դնել հրապարակի վրայ ուսու բռնապետութեան լինել-չլինելու հարցը...

* * *

Հօրիզոնը մռայլում է, — ի՞նչ փոյթ ճնշած, մորթուող ազգերին... Նրանք, որոնք այլևս ոչինչ չունին կորցնելու, բացի իրենց շղթաներից, նրանք վախ չունին նոյնիսկ համաշխարհային փոթորիկներից, ընդհակառակը, նրանք բնազդական համակրանք են տածում դէպի ամէն մի միջազգային բարդութիւն...

Անցած տարին երկու նահատակ ժողովուրդների՝ մակեդոնացիների ու հայերի կեանքում, սովորականներից չէր: Բռնութեան այդ երկու դժբախտ զոհերը իրենց մոլեգին երբեւեմներով կամեցան ցոյց տալ, որ մի անգամ ընդմիջ ճանաչել, ընդունել են փրկութեան միակ բանաւոր ճանապարհը — զինւած կռիւ:

Մակեդոնական ապստամբութիւնը, որ ընդհանուր հիացմունք շարժեց, միանգամայն տարբեր էր նախկին շարժումներից: Նա մասսային էր, օրհասական, կատաղի: Հասարակական կարծիքը Եւրոպայում հիմնապէս փոխեց իր վերաբերմունքը դէպի մակեդոնացի կտրիճները: Գեոսրանից մի տարի առաջ նրանք «աւազակներ», սովորական ոճրագործներ էին՝ թէ պաշտօնական և թէ ոչ պաշտօնական նախնի Եւրոպայի աչքում. այժմ նրանք մեծարուում են, որպէս հերոսներ: Առիւը երկուստեք յուսահատական էր. Մակեդոնիան հանդէս էր գալիս իբրև պատերազմող կողմ և թշնամին կենտրոնացրել էր այնտեղ հարիւր-հազարաւոր բանակ:

Գիւանագիտութիւնը՝ երկչոտ, անվստահ, ինչպէս միշտ՝ իղուր աշխատեց սարսափելի դրամայի հանդէպ կոյր ու խուլ ձևանալ: Նրա համար մակեդոնական շարժումը «գանցաւորի մի քանակութիւն» էր... Բայց ահա մի կողմից ապստամբութեան յարաճուն թափը, միւս կողմից թիւրքական գաղանթութիւնները և Բուլգարիայի սպանական դիրքը դուրս մղեցին նրան իր անտարբերութիւնից և ստիպեցին լրջօրէն ձեռք առնել կռուող ժողովրդի արիւնոտ դատը:

Եւ արդիւնքը... Ահա ամիսներ է, ինչ պաշտօնապէս սկսել է ռեֆորմների գործը և դեռ արդիւնքը անշուշտ փոխել է: Աւստրո-ռուսական տիրահաշարակ նօտայով եւրոպական թիւրքիան դրւած է երկու պետութիւնների գրեթէ բացառական հսկողութեան ներքոյ, — և հէնց այդ հանգամանքն է մակեդոնական ներկայ տագնապի հիմնական պատճառը:

Իբրև մի տեսակ հակազդեցութիւն այդ դրութեան դէմ, իբրև բողոք, հրապարակ եկաւ.—տարաբախտաբար կարճ ժամանակով միայն — Անգլիայի առաջարկը՝ պահանջել սուլթանից Բերլինի դաշնագրի ամբողջական գործադրութիւնը թէ Մակեդոնիայի և թէ Հայաստանի վերաբերմամբ:

Անգլիական առաջարկը արմատական և միանգամայն արդար լուծումն էր տալիս, այն է՝ սահմանել Մակեդոնիայի համար նոյնպիսի մի ռէժիմ, որպիսին գոյութիւն ունի Ղիբանաում—քրիստոնէայ կառավարիչ, ընտրած սուլթանից, պետութիւնների համաձայնութեամբ, վարչական ու տնտեսական անկախութիւն, տեղական զօրք կէլ:

Այդ բոլորը շատ լաւ էր, բայց բնաւ չէր մտնում Աւստրիայի և Ռուսաստանի հաշիւների մէջ: Մակեդոնիայի ինքնավարութեան վրայ խաչ դրին նրանք և առաջ քննեցին «կիսամիջոցների», որորմէլի պալիատիվների քաղաքականութիւնը, որից տառապում է այսօր թշուառ Մակեդոնիան, մարդկութեան խիղճը և նոյնիսկ միջազգային խաղաղութիւնը:

Աւստրո-ռուսական ծրագիրը ևս մի շոշափելի վաստակ էր, եթէ գործադրէր: Համիդի կառավարութիւնը ամէն տեսակ խոչընդոտներ է դնում: Ամենաչնչին պատրակներով նա ձգձգում է, օրինակ, ժանդարմերիայի կազմակերպութեան գործը: Ռեֆորմների ընդհանուր վերահսկողը Համիդի մարդն է և նրա կամքն է գերակշռողը: Նրա երկու եւրօպացի օգնականները, ինչպէս և ժանդարմերիայի կազմակերպող իտալացի սպան՝ առ այժմ անզօր են կացութեան մէջ հական փոփոխութիւն առաջ բերելու... Այնինչ ռէակցիան իշխում է թւատարած, հալածանքները կրկնապատկուում են, ասիական Թիւրքիայի բանտերն ու աքսորատեղերը շարունակում են լցւել մակեդոնացիներով և բուլգարներով, որոնք կրօւմ են մի սոսկալի նահատակութիւն...

Որպիսի՞ փոթորկոտ թւական անցկացրինք: Հայրենիքի մեծ հատածներից մինը, Անդրկովկասը, ենթարկւեց անակնկալ ու ծանր փորձութեան: Մի նոր դարագլուխ բացւեց նրա համար՝ կեանքի ու վերածնութեան մի դարագլուխ՝ որ չպիտի ողբանք, այլ պիտի ողջունենք: Հայի վերաւոր գոյութիւնը մի փոքր ևս տրորւեց, մեր ծով տառապանքին մի բանի հարւածներ ևս աւելացան, բայց նոյն այդ հարւածներից անձեց, մեծացաւ հայութեան ոգին, պատուի գիտակցութիւնը, ազատութեան տենչը:

Կեանքը մի զարմանալի հիւսւածք է ամենաայլազան պատահարների, ուր յաճախ դժար է դանազանել չարիքը բարիքից... Սարսափելի է բռնաւորի խորազանը, բայց մինչև որ նա չի հարւածում, չի էլ զգաստանում մրափող ստրուկը, չի էլ արծարծուում այն սուրբ, փրկարար ատելութիւնը, որ խթանն է տիեզերական ազատագրութեան: Կովկասեան հայութիւնը կանգնած էր անկման

անդնդի ծայրին. մի առնական թռիչքով նա յայտնեց անդնդի հակառակ ծայրին: Նա այլասեւուում էր, անպատու կորչում,—այժմ նա վերստին ճանաչեց ինքն իրեն, ուշքի եկաւ և կամայ-ակամայ ընդունեց, իւրացրեց մի նոր եղանակ՝ մտածելու, զգալու և գործելու...

Տասնևհինգ տարւայ յեղափոխական պրօպագանդը ապարդիւն չէր անցել: Տասնևհինգ տարի անխնդ քարոզելով յօգուտ տաճկահայ եղբայրների ազատութեան, յեղափոխական կազմակերպութիւնը պատրաստել էր կովկասեան հողի վրայ մի փառաւոր սերունդ, որը անցեալ աշնան՝ հուլիսու բռնկումներով փոթորկեց մթնոլորտը և մինչև օրս էլ սարսափի մէջ է պահում երկրի դահիճներին:

Ոչ պակաս ահաւոր էր կացութիւնը Թիւրքահայաստանում: Նախորդ տարիների ճգնաժամը ընդունել էր այնտեղ օրհասի կերպարանք: Թիւրքական դաւերի կենտրոնն էր Սասունը: Այնտեղ ստեղծւել էր մի նոր դրութիւն: Այնտեղ, բարձրաբերձ լեռների վրայ, հայ յեղափոխական բանակը պարզել էր իր դրօշը: Պէտք էր ոչնչացնել նրան: Դիւրին գործ չէր այդ: Աղղեմի մեթոդով առաջ գնալ, դաւերով, նենգամիտ խոստումներով ծուղակի մէջ ձգել լեռնականներին—անհնարին էր: Եթէ հնարաւոր էլ լինէր—անպատեհ էր: Նոր-նոր սպանդանոցներ սարքել Սասունի առաջին ջարդի տասնամեակին և նորից լսեցնել աշխարհին նրա ցնցող ձայնը,— դա մի չափազանց կնճռոտ խնդիր էր, մանաւանդ մի այնպիսի ժամանակ, երբ Եւրօպայում հսկայական միթինգներ էին գումարւում յօգուտ հայերի, ընդդէմ սուլթանի մարդասպան քաղաքականութեան:

Բայց միւս կողմից էլ Համիդի կառավարութիւնը չէր կարող մարսել, որ իր աչքերի առաջ, բարձրում, համարձակ բուն են դրել Ֆէդայիները և իրենց անառիկ դիբլեց տիրում են շրջապատին: Ծանր, անպատու բեր էր իրողութիւնը— և թշնամին քալեց:

Եւ հասան Սասունի «կրակ ու բոցի օրերը»: Յունիսի վերջերին կանոնաւոր զօրքերի բանակը տեղաւորւեց Շենք գիւղի մօտ: Բաղէշի կուսակալութեան, Մուշի միթէսէրիֆութեան կողմից՝ պատւիրակներ, զօրապետներ ցրւեցին քերթ աշիրէթների մէջ նրանց իրար հետ հաշտեցնելու, կրքերը բորբոքելու և Սասունի վրայ թափելու համար:

Յուլիսի վերջերին հաղորդակցութիւնը խզեց Սասունի և Մուշի միջև: Կառավարութիւնը միջոցներ ձեռք առաւ՝ բաժնելու յեղափոխական-զինւորական խումբը հայ ժողովրդից: Իսկ ժողովուրդը ձեռք-ձեռքի առած յեղափոխականների հետ, քաշւեց լեռները, դիբլ բռնեց Անտրի ու Գէրիսի գագաթներին և պատրաստւեց կուրի: Բաղէշի և Մուշի իշխանութիւնները իրարու անցան: Թշնամին մօտեցաւ, սոււար բանակով տեղաւորւեց մէկ-երկու ժամայ հեռաւորութեան վրայ, մնաց այդ դիրքում ամբողջ երկու ամիս, փորձեց գրոհ տալ բայց տեսաւ ապստամբների

պաղ վճռականութիւնը, վարանեց, հեռացաւ, իր թոյնը
թափելով դաշտի խողպող ազգաբնակութեան վրայ:

Դաւը վիժեց: Հայ արծիւները մնացին թառած իրենց
բներում: Սասունը մնաց անկախ վիճակում... Բայց թըշ-
նամին միշտ հետամուտ է: Առաջիկայ գարնան նա կը
վերսկսէ կազմակերպած գրոհը. թիւրքական ռազմա-
գիտութիւնը ի գործ կը դնէ իր բոլոր հնարքները՝ միան-
գամ ընդմիջող ընկճելու ըմբոստ լեռնականներին և ջնջելու
Փէդայիների՝ հետքը:

Հեռու տեղերում, կայսրութեան խուլ անկիւններում
հայ յեղատիտականների երևան գալը աւելի ևս բոր-
բորում է մեր թշնամիներին... Յայտնի է, որպիսի սար-
սափ են ազդել տաճիկների և քրդերի վրայ Բասնի
վերջին ընդհարումները, ուր 150 հոգուց բաղկացած
Փէդայիների բանակը դիմագրաւել էր թիւրք կանոնաւոր
զօրքին և հազարաւոր խուժանին, թողնելով կուրի դաշ-
տում 500-ի չափ թշնամի դիակներ...

Փէդայու հուշակը, նրա ժողովրդականութիւնը աճում
է օրէցօր, ներշնչելով թշնամուն և՛ երկիւղ և՛ պատ-
կառանք: Հայութեան դարեւոր ոտնի քիւրդը սկսում է
սիրով դիմաւորել նրան, տեղ-տեղ նոյնիսկ զինակցել
նրա հետ: Սասունի վերջին անցքերի ժամանակ քրդի
համակրութիւնները բացայայտ էին: Մի քիւրդ ցեղապետ
էր — Գօբրէ Շէրիֆ-խան — որ նշանակած էր մերոնց
կողմից իբրև առաջապահ՝ հսկելու և պահելու Անտաքի
ճանապարհը:

Որքան ծանրակշիռ մի հանգամանք է յարաբերու-
թիւնների այդ յեղաշրջումը, որ, յուսով ենք, ժամանակի
ընթացքում պիտի ընդարձակի և պիտի շեշտուի...

Վաղան օրը պատած է ահաւոր խորհրդաւորութեամբ:
Ամպերը քանի գնում թանձրանում են հօրիզոնի վրայ-
Մակեդոնիան պատրաստուում է, Բուլգարիան պատրաստ-
ուում է, Սասունը կանգնած է նոր փորձութեան առաջ:
Վայ մեզ, եթէ անպատրաստ գտնուինք վաղան փոթորիկի
դիմաց...

Ա Ջ Ա Տ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ա Ա Ն Գ

Ազատութեան զանգ, դու վե՛հ ղօղանջէ՛
կովկասեան վսեմ, վէս բարձրունքներից.
Ինչպէս մրրիկ շաչէ, շառաչէ
Մինչև սիգապանծ Ազատն-Մասիս:
Անհուն վրէժի և ըմբոստացման
Եւ բուռն ցասման բարբառը հնչէ.
Ժողովուրդների անկախ, ինքնիշխան՝
Դաշն ազատական խրոխտ ղօղանջէ:
Լեռներից խրճիթ, և ձորերից ձոր,
Եւ սրտերից սիրտ ձայնդ թող թռչի.
Եւ ընդվզումի պատգամդ հղօր
Յաւիտեան անլուռ երբէք թող չհանգչի:
Ըմբոստ ոգիներ, թե՛ առէք, հասէք,
Եւ զանգահարենք ամուր, միհամուռ.

Չանգն ազատութեան զանգահարեցէք
կովկասի համար հանուր, ընդհանուր:
Եւ որոտա՛, զանգ, և դո՛ւ արթնացրու
Դարեւոր նիրհից Մասիսն ու կաղզէկ-
Թափ տուր թե՛ երդ, արծիւ լեռներու,
Քնած առիւծներ, բաշերդ թօթէք:
Եւ բաւական է անարդ լծի տակ
Մենք ստրուկ մնանք՝ ձեռներս շղթայ-
կապանք փշրելու մեզ թոյն ու կրակ,
Մեզ ուժ և կորով վրէժ որոտա՛.
Եւ մեզ ամէնքիս մունչա՛, կոչէ
Մահուան ու փառքի դաշտը պայքարի.
Սրբազան ռազմի կոչնակը գոչէ
Ընդդէմ բռնութեան, չարի և Յարի:
Հրաբուխների դու վսեմ երկիր,
Եւ ծովերից ծով հուժկու որոտա՛
Քո սուրբ ոտքերով և զարկ, — և ժայթքի
Լիրբ Յարի գլխին, — աշխարհը թնդայ:
Եւ ազատութեան նորոգ արևի
Ոսկի ներբողդ, Չանգ, դարձ հնչէ.
Բիւր գագաթներից ազատ կովկասի
Սուրբ եղբայրութեան տօնին մեզ կանչէ:

Ա Ր Տ Ա Ւ Ա Ջ Դ

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր Վ Ա Ն Ե Ն

30 նոյեմբեր, 1903

Հայ աղին ընդ մեթողը. — կառավարութիւնը տարէց տարի
նրբացնում է իր քաղաքականութիւնը՝ Հայաստանը պար-
պելով բնիկներից և լեցնելով որջերի մէջ արջերի հետ
ապրող քրդական աշիրէթներով: Սալաֆի՝ տուած աւե-
րումները անկէպարագրելի են, իսկ այս վերջին ծրագիրը՝
զուտ հայաբնակ գիւղերը քիւրդերով լեցնել՝ արդէն
չափազանց է և ժողովուրդի համբերութիւնից վեր...

«Սալաֆի»-ը կառավարական վաշխառուական կեղեքման
մի ձևն է, որ թիւրքի մենաշնորհն է միայն: Կառավարական
հարկահաններ թուով 6-7 հոգի (կառավարական հարկա-
հան և զինւորներ) կը մտնեն գիւղ, կը ներկայացնեն նախ-
կին տարիների հարկային պարտքերի հաշիւը (ներկայումս
չկայ գրեթէ մի գիւղ, որի վրայ դիզած չլինեն իրենց
հրէշային տոկոսներով նախկին տարիների ապառիկները)
և կըսկսին շրջել: Մէկը միւսի ետեւից կալում գիզած
ցորենների շեղջեր անհետանում են պարկերի մէջ. դեռ
նոր ծածկեց պարտքը, դրանց յաջորդում են ներկայ
տարւայ հարկերը. ո՞րտեղից պիտի առնեն, քանի որ կալը
դատարկեց, հարկահաւաքներ հրացաններով ու մտրակ-
ներով կը լեցնեն տուներ և մի բոպէի մէջ կը դատարկեն
տունը ամաններից և ցնցոտիներից. այդ իհարկէ չի գո-
հացնում, և ահա այդ բոպէին կառավարական հարկա-
հանների նոյն խմբից «գլխաւոր» մի պաշտօնեայ առա-
ջարկում է դրամ, որ, ստիպւած, վերցնում է գիւղացին
միւս կալին տոկոսով վճարելու պայմանաւ. — սա է սալաֆը:
Հայոց Չորի Արատենց գիւղի վրայ դեռ 95 թւից
հարկերի ապառիկներ են դիզած: «Այս տարի — պատմում
է գիւղացին — եկան գիւղ մտրակի ու ղօնդաղների տակ

ուին գիւղացոց և հաւաքեցին, յայտնելով, որ այս ան-
 քամ պիտի վճարեն բոլոր պարտքը և այս տարւայ
 տուրքերը: Սուգ, շիվան ընկաւ գիւղ. հաւ, ոչխար կահ-
 կարասիք, եղած հացը, բոլորը, բոլորը տարան և գեռ
 պարտքի կէսն անգամ չվճարեց. հարկահանները սալաֆ
 տւին հաշուելով բերքը հետեւեալ գներով. մի չափ
 ցորենի համար, որ արժէ 25-28 դրշ., կը վճարեն 5
 դրշ., մի չափ կտաւատի համար, որ արժէ 30-35
 դրշ., կը վճարեն 14 դրշ., մի չափ գարբի համար, որ
 արժէ 15-20 դրշ., կը վճարեն 2 1/2 դրշ.: Այդ հաշ-
 ւով նրանք տւին դրամ: 2անցած մի քանի օր՝ հար-
 կահանների մի նոր խումբ եկաւ. գիւղացիների յու-
 սահատութիւնը ծայրայեղ էր. նրանք միջոց խնդրեցին
 և դիմեցին կառավարութեան ցորենի փոխառութեան
 համար: Կառավարութիւնը հրամայել էր գիւղի միւլ-
 ֆագիմին տալ 100 չափ: Ցորենը գեռ նոր ստացած,
 ահա եկան հարկահանների երկու խումբն էլ. առաջինը
 կը պահանջէր իր տւած դրամը, երկրորդ՝ հարկը... Եւ
 այժմ, հարկահաւաքների երկիւղեց՝ գիւղացիք թողել են
 են իրենց տուն-տեղ, ընտանիքը մերկ, անօթի ու թշուա,
 փախել են հեռուոր գիւղեր, քաղաքներ և կաջաղ
 են դարձել: Այդ փախչողներից մէկին այժմ բռնեցին
 և երկու հրացանի ղոնդաղ կոտորելով վրան՝ բանտ նըս-
 տեցրին:

Նոյն գիւղի հարուստներից Յովհաննէսեան Պօղոս, որ
 95 թւին մեծ կարողութիւն ունէր, այսօր բացի այդ
 բոլորը կորսնցնելուց, հագիւ կարողանում է օրական
 պարէնը հոգալ, այսինքն ունենալ ցամաք հաց և թոնրի
 ցնցոտիներ: «Գու կը կարծես, թէ նա եկամուտ չունի»
 կը գրէ ինձ ընկերս—300 չափ ցորենի եկամուտ ունի,
 բայց դեռ կալի մէջ դիզած՝ հարկահաւաքները սրբել են
 բոլորը և 100 չափ ցորենի և 15 չափ կտաւատի պարտք
 են դրել վրան. և կալը վերջացնելուց յետոյ նրա ըն-
 տանիքը՝ գործիքները հաւաքած մղկտալով առանց մի
 հատիկ ցորենի հեռանում է կալատեղից: Մեր գիւղը
 1,600 չափ եկամուտ ունի, որից մնում է միայն 120
 չափ, այդ էլ միայն երկու տան սեփականութիւնն է»:

Քրիստոնեայ ազգաբնակչութեան ոչնչացման և անտե-
 սապէս քայքայելու ու գաղթականութիւն առաջ բերելու
 համար է, որ կառավարութիւնը հնարել է հայ գիւղերում
 քիւրդեր բնակեցնելու ծրագիրը: Հայոց Չորի արգէն մի
 քանի գիւղերում, որոնք զուտ հայաբնակ էին, մօտերս
 եկել ու գրեթէ զօռով բնակութիւն են հաստատել
 քիւրդ ընտանիքներ: Հէնց մի օրինակ բաւական կը
 լինի պարզելու: Հայոց Չորի Քոէլ գիւղում ահա 2-3
 ամիս է բնակութիւն է հաստատել մի քիւրդ Ռավշան
 բէկ. նա ինքը վատ քիւրդ չէ, բայց խաղաղասէր աւա-
 զակներից է, որոնք ապագայի փայլուն երազներով գրավ-
 ւում են կառավարութեան պարզած հեռանկարից և
 մանում են հայ գիւղեր: Սկզբում նա իր ոչխարն է ուղար-
 կել գիւղ պահել տալու, ապա ինքը իր մի կնոջ և մէկ-
 երկու ծառայի հետ եկել է այնտեղ. իսկ այժմ արդէն
 բերել է ավերոյ ընտանիքը. ամէն օր նա գիւղացոց առան-
 ձին-առանձին շողորթում է, խոստումներով և հովա-
 նաւորութեամբ գրաւում է, որպէս զի մի հանրագիր պատ-
 րաստել տայ ու ստանայ վարելահողեր. . . Այդպէս է
 վասպուրականի գրեթէ բոլոր հայաբնակ գիւղերի և
 Ալճաւազ, Քերկրի, Հայոց-Չոր, Գաւաշ և ըն գաւառների
 վերաբերմամբ գծւած ծրագիրը:

Ջինւորները բռնութիւնները. — Ջինւորակոչու-
 թիւն է: Տրապիզոնից, Երզնկայից, Սամսոնից և հեռու նա-
 հանգններից հարիւրաւոր վայրենի, աւազակ տաճիկ յիւու-
 րաներով (նորակոչ զինուոր) լեցւած են գիւղեր և քաղաք:
 Գիւղերը անասելի կամայականութեան են ենթարկւած. էլ
 ոչխար, ձու, հաւ, իւղ, չէ մնացել այնտեղ: Բաժանւած երկ-
 երկու, երեք-երեք, իւրաքանչիւր տան, նրանք ինչէր ասես
 չեն կատարում, ինչ լիրբ արարքներ գործ չեն դնում
 հայ նահապետական սուրբ օջախում. . . Անցեալ շարթու-
 տասնեակ գողութիւններ պատահեցին քաղաքում: Բացի
 տան իրեղէններից ձերմակեղէն, լաթեր և կապերներ
 գողանալուց, շուկայից արձակ-համարձակ օր-ցերեկով
 կտորներ են փողացել, հագուստներ են յափշտակել որի
 համար և մի քանի հայերից փառաւոր դասեր են առել:

* * *

Նորերս Ալճաւազի յայտնի կրեսոս Քեօռ-Հիւսէյն
 փաշայի ամբաստանութեամբ՝ ձերբակալեցին այդ փաշայի
 աներոջ տղայ Ալի բէկին: Ալիբէկն մեղադրում էր իբր
 յեղափոխական և մասնակից հայ յեղափոխականների
 շարժման: Ամբաստանութիւնը հիմնւած է այն բանի վրայ,
 որ Ալի բէկը իր հայ հպատակների հետ մարդավայել
 կերպով կը վարուի: Ալի բէկի եղբայր Էմին փաշան
 (Կոճերին գիւղից) իսկոյն գիմել և ազատել է եղբոր:

* * *

Լրտեսութիւնները. — Լրտեսների մի ահագին լէգիօն
 կայ այս կողմերում: Յանկարծ տեսնում ես երէկւայ
 վստահելի և անկեղծ մարդը այսօր լրտես է դառել:
 Տաճիկ և հայ կօմիսէրներ ու փոխներ ազգասիրաբար
 կաշխատեն, փափուկ կերպով կը մօտենան, կը բարե-
 կամանան սրաւնրա հետ, երբեմն թեթեւ «յաւուրութիւններ»
 կ'անեն և ահա «երախտագէտ» հայեր-փոխարէնը կը սկսին
 հատուցանել երբեմն գիտակցաբար, երբեմն էլ յիմարաբար.
 էլ չգիտեն, որ յեղափոխութիւնը ևս երախտագէտ է և
 լրտես կը հատուցանէ վաղ թէ ուշ. . .

Ջան-բէգար. — Աղուց չէ, ինչ կրօնամոլ քիւրդերից
 կազմւած է «Ջան-բէգար» անւանող կուսակցութիւնը. ա-
 նունընդհանր բացատրում է կուսակցութեան սկզբունքը:
 Անդամները արիւնարբու աւազակներից, կրօնամոլ աղա-
 ներից և բախտախնդիր քիւրդերից է կազմւած: Գազան-
 ների այդ վոհմակը կը գործէր Մշոյ դաշտում, բայց
 փոքր առ փոքր մեր կողմերն էլ են երևացել: Ալճաւազ
 գաւառում նրանք սկսել են աւերումներ գործել: Քիւրդ
 բէկեր, գայմազամներ դրանց գործիք են շինել իրենց
 ձեռքում՝ հարկեր հաւաքելու և կեղեքելու ժողովուրդին:
 Կարծում եմ այդ կուսակցութիւնն առաջ եկաւ այն
 բանից, որ կառավարութիւնը վերջերս լուրջ երկիւղ կրե-
 լով հայ-քրդական յարաբերութիւններից, շատ տեղեր զի-
 նաթափ արեց համիդիէներին և քիւրդ ազգաբնակչու-
 թիւնը. իբր հետեւանք՝ երեւան եկան ահա դրանք, որոնք
 կաջաղ կապրին և չեն ենթարկւում օրէնքին: Ջան-
 բէգար բառը երեւի ջան-ֆէդայու ձուտն է. . .

Հարկահանութեան նոր ծել. — Անասունների վե-
 րաբերեալ նոր հարկային օրէնքը գրգռել է բոլոր քրդերին:
 Ինչպէս յայտնի է, քրդերը մեծ մասամբ պարապում են խաշ-
 նարածութեամբ և տաւար պահելով. այժմ ամէն մի
 խոշոր տաւարի համար պիտի վճարեն 10 դրշ., որը շատ
 անսովոր է նրանց համար, քանի որ ցայժմ նրանք չեն
 ենթարկւել հարկերի: Կառավարութիւնը նրանց պատ-

ճառած վէրքի մոմուռը կը մեղմացնէ նրանով որ ամէն-
օրեայ դավաթ-օրգիաներով կը թմրեցնէ նրանց պարա-
գլուխները միամիտ ուղեղները և Պօլէն բերել տւած
պոռնիկ կանանց տուփոտ գրկերի մէջ մոռացնել կրտայ
նոր հարւածները. իսկ ամբողջ քիւրդ ժողովո՞րդի սանձը
արդէն տրւած է ունէ էլ-աղատու կամ շէյխի ձեռքը...

II

2 յունւար, 1904

ԴՆՔՆԱ ԱՎԱՅՏԱԿԱՆ ՈՒԹԵԱՆ ՂԵՂԵՑԻԿ ՕՐԻՆԱԿ. —

Վարենի քիւրդն էլ սկսել է հային այլևս հաւ չճա-
նաչել և հայն էլ իր զայրոյթը սկսել է արտայայտել
գրական կերպով:

Վանի մօտ գտնուող Թեմուր գաւառի Եկմալ գիւղի
ոչ Գէորգի տունը նորերս պաշարում են 8 համրդիէ
քիւրդ և 2 հայ (տեղացիներէ), զինւած մարթինի և
բերդան հրացաններով: Ռէս Գէորգը այդ օրը իբր 800
լիրա է ունեցել և վերոյիշեայ երկու հայերը զրգոնելով
շաւեցի համրդիէ աւազակ քիւրդերի ատրոթակը, յար-
ձակուում են ոչսի տան վրայ: Ռէսը տանն է լինում իր
եղբայրների, որդիների և մի քանի ազգականների հետ:
Գուռը ծեծում են. և ներսի հարցին լուում է պատաս-
խան «բաց, անցորդ ենք»: Գուռը դրսից հրում են. ոչսը
կասկածում է և մօտենում է դռան որ բանայ, երբ դրսից
8-10 հրացաններ են արձակուում: Բարեբախտաբար ոչսը
ժամանակին մի կողմ է թռչում, մնալով անվնաս: Ցան
մէջ եղողները սաստիկ զայրացած ու առանց վախի նշոյլի՝
ձեռք են ձգում պատահած փայտեր, թիփեր և այլն, յան-
կարծակի դուռը բանում են և յարձակուում զինւած
աւազակների վրայ: Վերջիններս յանկարծակիի եկած
տնից դուռս թռչող բազմութիւնից՝ փախչում են:

Ռէսին աջողում է ջարդել մի քանիսին փայտերով
և բռնել երկուսին, որոնց ձեռքից հրացանները խլելով
ջարդում են և հարցնում, թէ ի՞նչ էին ուզում իրեն-
ցից: Գերի քրդերը պատմում են, որ եկել էին փողբը
տանելու. իրենց առաջնորդել են երկու հայեր: Ռէսը պա-
հանում է դրանցից այն երկու հայերին, հակառակ դէպ-
քում սպառնալով կառավարութեան յանձնել: Գերիները
ուրախութեամբ ընդունում են պայմանը և գոռում են
փախչող քիւրդերին, որ երկու հայերին ետ ուղարկեն:
Ընկեր քիւրդերը ստիպում են մէկին և ուղարկում են,
իսկ միւսը փախչում է: Ռէսը հային կայանաւորում է,
առանց սակայն ազատելու քիւրդերին: Փախչող քիւրդերը
տեսնելով, որ ոչսը դրո՞ւսից իր խոստումը, հեռուից կա-
մնում են գնդակահարել, սակայն գնդակը փոխանակ
ոչսին դիպչելու, զարնում է ընկեր քիւրդի կրծքին ու
ծանր վիրաւորում: Այդ աղմուկին վրայ են հասնում
զօրքեր, որոնք բանտից այդ օրեր փախած քիւրդերին
փնտրելու ելած են եղել. պատմում է բանի էութիւնը,
որից յետոյ զօրքերը կապում են քիւրդերին և մի հային,
ձգում սայլի վրայ (ոտքով գնալ չկարողանալու համար.
ոչսը սաստիկ ջարդել էր նրանց) և շրջապատած առաջ-
նորդում են քաղաքի բանտը:

Հայ սրիկաները. — Այդ է ահա յաճախակի դէպ-
քերից, կատարւած ապօրինութիւններից մէկի պատկերը:
«Տունը ներսէն կը քանդուի», — շատ դէպքերում մեր մի քա-
նի ստրկահոգի, ըրբ սրիկաների ձեռքով են կատարւել և
կատարւում սպանութիւններ, աւազակութիւններ: Անձ-
նական ստոր կրքերին շատ անգամներ է զոհւել անմեղ
ժողովուրդը: Բայց յեղափոխութիւնը պիտի կարողա-

նայ կտրել այդ Յուդա-սրիկաների արմատը և միան-
գամ ընդմիշտ ազատել ժողովուրդը քրդից ու տաճկից
էլ աւելի վնասակար՝ այդ ստոր հոգիներէրց...

Ն Ա Մ Ա Կ Մ Ո Ւ Ծ Ե Ն

1 նոյեմբեր, 1903

Սա եւ արաները. — Այս անւան տակ բողէջի մէջ
մի ձիւուր կամաւոր խումբ կազմեց կառավարութիւնը,
թիւրք ամենայեան տարրէն բաղկացած, որի պաշտօնն է՝
պտտիլ նահանգին մէջ և արգիլել ֆէդայիներու անցքը
դէպի Սասուն:

Ֆէդայու ոտքը հայ գիւղերէն կտրելու նպատակաւ,
կառավարութիւնը նաև հայերուն բռնի վարձել տւաւ
քիւրդ և թիւրք պահուորդներ, ամեն մէկ գիւղի համար:
Անոնց պաշտօնն է խիստ կերպով հսկել և լրտեսել յե-
ղափոխական գործողութիւնները: Սակայն պէտք է ըսել
թէ այդ բոլորը աւելի կը նպաստէ յեղափոխականներու
գիւղեր մտնելուն: Կառավարութիւնը վստահ ըլլալով իր
մարդոց վրայ, կը բաւականանայ անոնց տեղեկագրովը,
իսկ յեղափոխականը կարող է անոնցմէ անտեսանելի
մուտ գործել իր ուղած վայրը: Զուր ըսած չէ՝ «գողը
անէն ըլլայ, եղն երդիքէն կը հանէ»...

Բանտարկու իւր ներ. — Վերջերս մի նոր մեթոտ
ստեղծւած է բանտարկութեան և կեղեքումի: Կը բա-
նան գիւղացիներու արձանագրութեան տոմարները, մէ-
ջէն կը վերցնեն մի որեւէ անուն — օրինակ, Արշակ, —
քանի մը ոստիկաններ կը զրկեն գիւղ հարցնելու հա-
մար, թէ այսինչ անունով քանի անձ կայ իրենց գիւղի
մէջ: Քանի հատ որ գտնուի, կը հաւաքեն կը տանին
կը բանտարկեն: Ապա կաշառք առնելով, կը թողուն: Կարգը
կուգայ մի այլ անւան՝ օրինակ Պօղոսի, ու այսպէս ան-
վերջ կը շարունակուի: Գեղեցիկ միջոց դրամ շահելու...

Յեղափոխութիւնը. — Այս ամենուն մէջ մտիթա-
րական երևոյթն այն է, որ ճնշւած ժողովուրդը օրը օրին
կըզգայ թէ իր փրկութեան միակ միջոցը կուտելու մէջ է:
Յեղափոխութիւնը քաջալերւած ժողովուրդի վառ զգա-
ցումներէն, կը յառաջանայ: Նա, այլևս երէկւանը չէ,
այնքան ուժովցած է, որ ակնյայտի կը գործէ: Նոյնիսկ
թիւրքերը կը խօսին թէ, Սասնոյ մէջ յեղափոխական-
ները բանակ դրած են Անտոք լեռան բարձունքներուն
վրայ...

Կապշին թիւրքերը, կը զարմանան այս յանդգնու-
թեանը: Անոնք միշտ տեսած էին յեղափոխականը իր
գաղտնի դերին մէջ, միշտ թագնւած ու ժրջան, միշտ
աներևոյթ ու գործօն, իսկ այսօր դերը փոխւած է, նա
հրապարակ եկած է, ափաշկարա կը գործէ, իսկ օսմ.
կառավարութիւնը իր ուժերէն վեր կզգայ նրան վնա-
սել: Գեռ շատ ատեն առաջ չէր, երբ քիւրդ մը ֆէ-
դայի մը տեսնէր՝ ամբողջ գաւառ մը իրար կը խառնէր,
աշխրութներ օտքի կը կանգնէին, հայը երկիւղե տակ
կը սմբէր. իսկ այսօր քիւրդը կը տեսնէ ֆէդային ու
աչքը կը գոցէ կանցնի: Կառավարութիւնը աշխրութները
կը հրաւիրէ ֆէդայիին դէմ կուռի գալ անոնք կը մերժեն:
Փոխւած են ժամանակները:

Թիւրք մը կը պատմէր թէ, վերջերս բողէջի կու-
սակալը նկատի ունենալով ֆէդայիներու արձակ համար-

ձակ նիստ ու կացը Սասնոյ անյաղթ լեռներու կատարին, կը հեռագրէ Բ. Գուռ և հրաման կը խնդրէ գնալ անոնք ջնջել, այդ նախատինքը բառնալ օսմանն հըզոր. . . կառավարութեան ճակտէն: Գունէն կը հեռագրուի. «Եթէ կրնաք գործը յաջողութեամբ կատարել 24 ժամու մէջ, բոլորը ջնջել, դեռ լուրը Եւրոպա չհասած՝ յարձակում գործեցէք»: Կուսակալը կը պատասխանէ «Ոչ 24 ժամուան և ոչ ալ 24 օրուան մէջ կրնանք յաղթել անոնց» . . .

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Ա Յ Ա Ջ Է Գ Է Ն

5 դեկտեմբեր, 1903

Բասենի դէպքի առաջ բերած իրարանցումը մեծ էր. կառավարութիւնը ամէն կողմ զօրքեր փոխադրեց, համիդիէներ գէնքի կանչեց, աչքի ընկնող կենտրոններում զօրքերի թիւը աւելացրեց: Դրա հետ միասին ժողովրդի բոլոր խաւերում տարածեց սարսափ ու բռնութիւն: Հայ տարրը մշտական սպառնալիքի տակ է: Շարունակ թալանում կամ ծեծում են: Կարինից եկող պայազէզցի և ալաշկերտցի բազմաթիւ վաճառական հայեր ծեծ են կերել, գոհ են որ չեն սպանել: Իւլաքիլիսէի վանքի զօրքերի թիւը առաջ 30 էր, այժմ 60-ի չափ է: Նրանք տեղաւորել են հայերի աներում. . . 2 են թողնում, որ գիւղացին իր կամքով իր գործը տեսած՝ տուն վերադառնայ. նրանց հաւաքում են դաշտի միջեց՝ դեռ արևը մար չմտած՝ բերում են ու հաւաքում գիւղում, նրանք ամենեւին չեն կարող շարժել, զանազան պատճառներ են բերում, ծեծում են, տուգանքի են ենթարկում կամ գիշերները իրենց հետ են վերցնում ման ածելու համար, տալիս են նրանց ծանրութիւններ, որ վերցնեն, գետեր ու ջուրեր շալկած անցկացնեն. . .

Վանքի զօրքերը վերջերս բռնում են Հարօ անունով մի հայի, որ վանքին մօտիկ Բօզի գիւղացիներից էր, գիշերը դուրս են տանում գիւղից մի ինչ որ պատճառով վրձնում են սպանել, ի վերջոյ բաց են թողնում և վերցնում 2. օսմանն ոսկի, մի հատ գորգ և մի հատ լաւ ոչխար կաշառք: Եւ դրանով մարդը ազատում է: Այժմ նա կառավարութեան է դիմել ու գանգատել է. . .

Համիդիէներ արդէն հաւաքում են և հետզհետէ պիտի ուղարկեն սահմանները պահպանելու համար:

Հասնանցի Փատէհ աղան ձերբակալուած է ինչ որ հայերի հետ յարաբերութիւն ունենալուն համար: Կառավարութիւնը հալածում է նոյնպէս համիդիէի գայմագամ Ալի պէյին, որը հէյտարանցի ցեղից է և ապրում է Արձէշի շրջանում. դա էլ որպէս թէ հայերին համակրում է. . .

Պայազէզի առաջնորդ, միանգամայն Իւլաքիլիսէի վանհայր գեր. Էմանուէլ ծ. վարդ. Պալեանը, որ գտնուում էր վանքում, — կառավարութիւնը խստիւ պահանջեց հեռացնել նրան վանքից. այժմ նա գտնուում է Պայազէզում:

Յապաղայում գաղթական պարսկահպատակ քրիւրքերին միւշիքը (7-րդ բանակի հրամանատար Զէքի փաշան) հրամայել է տեղաւորել երկրի ներսում. դրանք մօտ 800 տան չափ են, որոնք պարսկասահմանը արշակել է յետոյ, անցան այս կողմը և ո՛վ գիտէ, թէ գարունը ինչ քար ու քանդ գործի պիտի ձեռնարկեն: Պատրաստում են առհասարակ: Տաճիկ կառավարութիւնը դեռ ևս

զէնք չի տւել. իրենց ունեցածից աւելին չունեն, բայց քրիւրքը սովոր է, նա իր համար ունէ զէնք է ձեռք բերում, — առանց դրան չէ կարող ապրել:

ԼՈՒՐԵՐ ԵՐԿՈՒՆՔԻ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

Մինչև Բասենի դէպքը թշնամին մտածում էր, ի՞նչ կարող են անել Փլահի կաշախները, այդ սարուկ գեաւուրները. մի՞թէ նրանք էլ կը համարձակին վեհափառ փատիշահի զօրքի դէմ ելնել: Իսկ երբ կոխը պայթեց, սարսափահար մահաճտականները միայն կանչում էին. հաւար հաւարի ետեւից. իմաստ, իմաստ (օգնութիւն, օգնութիւն). . .

Բասենի դէպքից յետոյ զէնքի կանչւեցին համիդիէները. ցիրուցան կանոնաւոր զօրքերը կենտրոնացան միջին կէտերում, համիդիէները ուղարկւեցին աւելի հեռուն, սահմանի մօտերը: Նրանք միայն շրջում են օր-ցօրեկով 20-30 ձիաւորներով, անցորդներին բռնում, հարցաքննում են: Նրանք հանգստանում են հայ գիւղերի մէջ. Իւլաքիլիսէի մօտիկ Ճուճան գիւղում մնում են այժմ 25 հոգի և ապրում են գիւղացիների հաշուով. տուն ու տեղ գիւղացին է տալիս. տալիս է և վառելիք, ուտեստ և լին: Իւլաք-քիլիսէի վանքի զօրքերի թիւը կրկնապատուեց. առաջ 30 էր, այժմ 60 է: Զօրքերը հսկում են ամենախիստ կերպով. գիւղացիներին դրսից, դաշտերից ներս են բերում արևը դեռ մայր չմտած. նրանց ենթարկում են խիստ հարցուփորձի՝ առանց հրամանի դրացի գիւղ կամ սահման անցնելու համար: Զօրքը այդքան է կասկածով ապրում, որ ամէն մի փոքր խշշոց կարծել է տալիս նրան, թէ դա հոգեառ ֆէդայիներ են. անցեալները մի դէպք պատահեց ճիշտ Իւլաք-քիլիսէի վանքում. մէկ գիշեր հերթապահ զօրքերը երևակայական հայդուկի ոտքի ձայնը լսելով, սկսել էին հրացան պարպել փախաւ, հա՛, փախաւ ասելով—թէ ո՛վ փախաւ չգիտեմ. խեղճերը իրենց շուքից էլ վախենում են. . . Նոյնպիսի մի ծիծաղաշարժ դէպք պատահել է Կարինի շրջանում, Կարմիր վանքի մօտերը: Բասենի դէպքից յետոյ մի գիշեր այդ շրջանի պահականցի մի զինւորի ձեռքից հրացան է պայթում ու տեղի է տալիս խիստ իրարանցումի. հակառակ կողմի պահականցի զինւորները դուրս են թափուում և ֆէդայի՝ պօռալով հրացան են արձակում իրար վրայ, խառնուում են իրար և սպանում մէկմէկի. ծիծաղաշարժ-ողբերգական մի տեսարան է ներկայանում, երբ լուսանում է. . . Սպանւողների թիւը 30-ից աւելի է. . .

ԲԱՍԵՆԻ ԿՈՒՒԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ
(ՆԱՄԱԿ ՎԱՍՊՈՒՐԱՅԱՆՈՑ)

Քիւրճ ու տաճիկ ամէնքն էլ այսօր դադարած են հայ յեղափոխականներով, — ի՞նչ են անում նրանք և ի՞նչ պիտի անեն. . . Օրաւուր սարսափը թանձրանում է ամէն տեղ, օրաւուր յեղափոխականների նոր կոխների մասին են պատմում. Քիւրճը քուճ չունի. տաճիկ կառավարութիւնը սուտ հեռագիրներով մխիթարում է նրան ու ինքն էլ դողալով օր է անցկացնում: ի՞նչ պիտի անենք, եթէ այդ քեռֆիրները մեր շրջանում էլ երևան գան:

Թող մեզնից հեռու լինեն», ասում են ահաբեկած թիւրք
 ու քիւրդ պաշտօնեաները:
 Բասենի դէպքը զանազան տեսակ են պատմում. նրա
 ազդեցութիւնը մեծ է ամէն տեղ թիւրքերի և քիւրդերի
 վրայ: Ասում են որ Իսլի-Բաբայի մօտ զոհւել են 36
 յեղափոխականներ, իսկ թշնամու կողմից կոտորւածներին
 հաշուում են 500-ի չափ: Այնտեղ լուեց, բայց այժմ էլի

զրոյց կայ, թէ Ֆէդայիներ կռիւ են սկսել Մանազկերտի,
 Թորթուռի և Դերջանի շրջաններում: Ուրիշ տեղեր ևս,
 ասում են, չիքն են այդ հոգեառներով... Այս բոլոր
 զրոյցները, բերնէ բերան անցնելով՝ սարսափ են ձգել
 մահամետականների վրայ, որոնք առանց այն էլ վերջին
 ժամանակներս խիստ ընկճւած են մակեդոնական անց-
 քերով...

Կ Ո Չ Ն Ա Կ Ն Ե Ր Ը

Ու ալ անոնք ասկէ յետոյ եղերամայրերու վաշտի մը հանգոյն,
 Մեր այրիութեան քողաքներէն, աւաններէն ու վանքերէն
 Այգին ու վերջալոյսին հետ պիտի լա՛ն, պիտի լա՛ն, պիտի լա՛ն
 Իրենց Բռնաբարութիւն կակաչէ ողբերը Աքսորին ու Մահին հորիզոններուն՝
 Յուզարկաւորելով մեր Յատաղանքի ու Ընդվզումի նորանոր խուժանները
 Դէպի կառափնատներն ու թիարանները ու դէպի դաճաղները Փառքի...

Ու Ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի: Անոնք, որ թքնելով Բռնակալի ճակատին
 Մտրակներով ու սուխներով ստորերկրեայ սպանդանոցները քշուցան,
 Ու Անոնք, որոնք իրենց Չային հետ կապարէ հզօր բազուկները բարձրացնելով՝
 Բռնաւորի վայրագ ստրուկներէն հողերուն ու ժայռերուն գամուեցան.
 Անոնք, երէկի մեր Ինքնասիրութեան ու այսօրի մեր Հպարտութեան քանդակագործները հսկայական
 Անոնք վաղորդայնի մեր ազատութեան Ատրուշանին անբասիր Բուրմերը պիտի դառնան
 Բովանդակ Ապառնիներու համար:

Ու երանի Անոնց, որոնք ըմբոսա Մտածումի անձառ եղբայրակցութեամբ
 Աքսորավար ճամբաներու վրայ իրենց ներբաններու փոշին,
 կամ՝ Ընդհարումներու Հրապարակներուն ու Պողոտաներուն վրայ իրենց արիւնը
 Անոնք փոշին ու Արիւնին պիտի խառնեն...

Կոչնակներուն, կոչնակներուն, կոչնակներուն
 Ունկնդրենք, ո՛վ Ատելութեան ու Արէժի անձնուրաց դրօշակակիրներ,
 Ու Տրամութեամբ գինովցած՝
 Առաջնորդենք մեր Յուսի, Զայրոյթի ու Մոլուցքի ամբողները ցուլական
 Դէպի Աշտարակներն ու Պատնէշները ու դէպի Պալատները Ոճրագործին,
 Մեր իժացած Յուսահատութեան մէջ փոշիացնելու կոպիտ Ուժին յիշատակները,
 Ու մեր գարշապարներուն տակ Բռնաւորին Ուղեղը տրորելու...

Որպէս զի երեկոյ մը Խաղաղութեան ու Փառքի ծիածաններուն մէջէն
 Մեր կոչնակները միահամուռ ու տիրականօրէն Տիեզերքին
 Արդարութիւնը, Արդարութիւնը, Արդարութիւնը փոթորկեն...

Վ Տ Ա Ր Ա Ն Դ Ի

Դ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը Կ Ո Վ Կ Ա Ս Ո Ւ Ս

Դեկտեմբերի 22-ին Երևանի շրջանական դատարանը
 քննեց հայկական ցոյցերի և բողոքների այն մասը, որ
 տեղի էր ունեցել օգոստոսի 22-ին, երբ, հաղարւոր
 ամբողջ տանելով իր հետ եպիսկոպոս Միւքիաս Պար-
 ղեանին էջմիածին, գիմել էր կաթողիկոսին խնդրեցով
 որ նա ժողովրդի գոյքերը չտայ վայրենի ուռւ կառա-
 վարութեան ձեռքը:

Դատի էին ենթարկւած 27 հոգի, որոնց նկատել
 էին իբր ամենավտանգաւոր մարդկանց:

Նրանց պաշտպանել են բացի հայ փաստաբաններից
 նաև և ուսաններու վրացիք՝ Տեւլենկօ, Ստալ, Զապարիձէ

և Անդրօնիկով: 27-ից միայն 12 հոգի են ճանաչւել
 մեղաւոր, որոնցից 3 հոգի անչափահաս (21 տարեկանից
 պակաս) լինելու պատճառով դատապարտւել են 4 ամսւայ
 բանտարկութեան. —

- Ռ ու բ է ն Շ խ մ ե ա ն
- Հ մ ա յ ե ա կ Մ ա յ ի լ ե ա ն
- Ղ ա զ ա Ր Մ ա ն ու կ ե ա ն
- Ի ս կ 9 հոգի 8 ամսւայ բանտարկութեան:
- Կ ա Ր ա պ ե տ Բ է կ ն ա զ ա Ր ե ա ն
- Վ ա զ ա Ր շ ա կ Մ ա հ տ ե ս ի-Յ ա կ ո բ ե ա ն
- Հ մ ա յ ե ա կ Գ է ո Ր Գ ե ա ն Ս տ ե փ ա ն ե ա ն ց
- Մ ի Ք ա յ է լ Յ ա կ ո բ ե ա ն Բ ա բ ա ս ե ա ն ց
- Հ ա յ Ր ա պ ե տ Ս ա հ ա կ ե ա ն

Գ Ե Ղ ա մ Թ ա ր վ Ե ր Գ Ե ա ն
 Մ Կ ր ա ու մ Գ Ի ւ լ խ ա ն Գ ա ն Ե ա ն
 Լ և ո ն Գ Ե մ ու ր չ Ի ո Ղ Լ Ե ա ն
 Յ ա ր ու թ Ի ւ ն Մ ա Տ ա Ե ս Ի Յ ա ր ու թ Ի ւ ն Ե ա ն :

Նոյն դատարանի առաջ կանգնած էր մի յանցաւոր թիւրք. սա մի պարզ գող էր, որ կոտրել էր արկղը և տարել էր մէջը եղած փողը: Ուրիշի փողերը կողոպտող այս գողը դատապարտեց մի քանի տարւայ տաժանակիր աշխատանքի Սիրիոյում: Արջին բոպէին, այդ յանցաւորը դիմեց դատարանին Տեաւեալ խօսքերով. «Դուք, ուս կառավարութեան ներկայացուցիչներդ, որ այդքան խիստ էք պատժում ինձ՝ իմ կատարած գողութեան համար, հետաքրքիր էր, թէ ինչպէս պէտք է պատժէք ուս կառավարութեանը, որը այս օրերս, օրը ցերեկով կոտրեց էլ միածնի գանձարանը և կողոպտեց հայերի փողը»...

Յանցաւոր, գռնհիկ թիւրքի այդպիսի վերջաբանին ոչ ոք չէր սպասում և ապտակած կառավարութեան դատարանի ներկայացուցիչները խոր լուծեամբ տարան այդ վերաւորանքը:

Հ. Ինքնապաշտպանութեան Ա. Կոմիտէն Ղարսի սպանութեան փորձի առիթով ուղղել է մի թուուցիկ նախագագեաններին, պրօկուրորներին, ուսաց թերթերին և ներքին գործոց նախարարին. այդտեղ ասած է.

«Ղարսի պոլիցմէյստեր Խէրխէսուլի ձէի հետ յունւարի 5-ին պատահած դէպքը մեզ ստիպում է Ձեր ուշադրութիւնը հրահրել այն ծայրայեղ լրբու թեան վրայ, որին հասել է Ձեր ստիպանութիւնը: Աւրոյիշեալ դէպքի մասին Ղարսի ուսու օֆիցէրները այսպէս են պատմում. - մի տան կառուրի վրայ մի քանի երեխաներ խողալիս են եղել ձիւնի դնգակներով. այդ տան մօտից անցնում է պոլիցմէյստեր Խերխէսուլի ձէ գօրօօվօյի հետ. ձիւնի դնգակներից մէկը դիպչում է պոլիցմէյստերի երեսին. վերջինը շարտած, իտիոյն դուրս է հանում ստորձանակը և սուսջից անցնող մարդու վրայ պարպում է մի քանի անգամ, վերաւորում է պատահական անմեղ անցորդին և անմեղ գօրօօվօյին ու ձերբակալում այդ ժամանակ փողոյում եղած բոլոր մարդկանց՝ մինչև Ա) հոգի: Գուք՝ յիշողի ու կանանի՝ ներկայացուցիչներդ. քննեցէք, թէ Ձեր այդպիսի ստորադեռանքը սրբան են վնասում ընդհանուր խաղաղութեան գործին և շուտով ենթարկեցէք նրան դատի, եթէ ոչ, ինքը ժողովուրդի ստիպում կը լինի իր ձեռքով կատարել իր դատաստանը»:

Մի ուրիշ թուուցիկ շօշափում է այն հարցը, թէ ի՞նչ պէտք է անել այն դէպքում, երբ ուս կառավարութիւնը բոլորովին յեղաջրէ հայ եկեղեցու իրաւունքները և հայոց կաթողիկոսը դառնայ բռնապետութեան մի սուկ պաշտօնեայ.

«Այն ժողովուրդի համար, որ 16 երկար ու ձիգ դարերի ընթացքում ծանաչել է և ծանաչում է միայն իր ներկայացուցիչներին ձայներով ընտրած կաթողիկոսներին, իսկ վերջինները ծանաչել են և ծանաչում են միայն այն հոգևորականներին, որոնց ընտրել է ամեն մի համայնք ձայների մեծամասնութեամբ՝ իր հողուր պէտքերը հողաւու համար, ինչիւրը երկու լուծում է կարող աննայը Գա հայ համայնքի անհէրքելի, անսասան իրաւունքներն են, դա հայ ժողովուրդի դարւոր համոզմունքներն են, ներքին պաշտամունքի աշխարհ է, հայ եկեղեցու ներքին կազմի կնդիր է, դա ընդհանրապէս հայ քրիստոնիսոյի խղճի հարց է և եթէ աշխարհիս բոլոր բռնապետներն անգամ հաւաքեն իրենց պիտելը հայի դէմ, երբէք չեն կարող ստիպել հային՝ փոխել այն ամէնը, ինչ որ դարերի ընթացքում նրան թերադրել են խիղճն ու խելքը և դարձրել են այնպէս ամուր, ինչպէս մի ադամանդեայ բիւրեղ:

«Եւրօպայի կուլտուրական ժողովուրդների մշակած խելքն ու հմտութիւնը նոյն եղբակապութեան են եկեղևրին եկել է հայ ժողովուրդը — թէ ընտրողական սկզբունքը և ինքնավարութիւնը ամենայնպէս և օգտակար սկզբունքներն են, որոնց վրայ պէտք է հիմնւած լինի թէ հողուր և թէ աշխարհական կառավարութեան սիստեմը: Հետևապէս, ինչ որ էլ լինի, ինչ տեսակ կաթողիկոսներ, եպիսկոպոսներ և քահանայներ նշանակէ ուս կառավարութիւնը և այդ նշանակածները դաւաճանօրէն յանդգնութիւն ցոյց տան զանազան հրամաններ արձակելու հայ ժողովուրդին, — հայ համայնքը, հայ ժողովուրդը, ուսու բռնապետութեան այդ նշանակած պնակապէց հոգևորականների ոչ մի պատւերը, ոչ մի կարգադրութիւնը, ոչ մի պահանջը, սրբան էլ լաւ և օգտակար լինեն նրանք, չպէտք է կատարէ: Եթէ մի քանի անգամ մի քանի տեղ ցոյց տասքս հուշակած տոհմութիւնը, հայ ժողովուրդ, կառավարութիւնը ստիպւած կը լինի զիջել և նրա դժադրած յղաշնոյ օրէքքը կը մ'նայ լսիկ թիւթի վրայ: Նարոյի յիշարութեանը մէջ այն հայածանքները և տանջանքները, որ դու կրելը, ու զանազան բարբարոսներից, յիշիր այն հոգածանքները, որ ուրիշ ազգութիւններն են կրել և կրում են հաւատար համար, այն ժամանակ կը հանուպէս, որ ոչ մի հաւածանք չէ կարող ստիպել քեզ՝ համայնուներդ փոխելու»...

«ՎՐԱՍՏԱՆ»-Ի ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՓՐԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՅՐ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

(Շարունակութիւն № 10-ի և վերջ)

Խօսելով ընդհանուր ճնշման դէմ փոքր ազգութիւնների բռնելիք դիրքի մասին, մենք չպէտք է մոռանանք նաև ազգերի փոխադարձ յարաբերութիւնների հարցը:

«Վրաստան»-ի ծրագիրը լինելով բաւարար Ռուսաստանի և Վրաստանի փոխադարձ յարաբերութիւնների տեսակետից, պարունակում է սրբազրութեան կարօտ մի քանի թերութիւններ ներքին վարչական կազմի վերաբերմամբ:

Տերութեան ուժը, գերիշխող մեծամասնութեան քանակը այնքան մեծ է Ռուսաստանում, որ ոչ մի փոքր ազգութիւն, ոչ մի շրջան համարեայ թէ անկարող է մեն մենակ դուրս գալ կուի ասպարէզ, յաղթանակ տանելու յուսով: Անխուսափելի անհրաժեշտութիւն է դաւնում՝ վերջ գնել փոքրիկ ազգութիւնների մէջ եղած տարածախութիւններին և մշակել մի այնպիսի քաղաքական ծրագիր, որը միջոց տար նրանց գործելու համբարաշխօրէն, ձեռք-ձեռքի տւած ազգերի հաւասարութեան պաշտպան ուս տարրերի հետ:

Թողնում ենք «Վրաստան»-ի առաջարկի այն կողմը, որով առանց շօշափելու Կովկասի յարաբերութիւնը Ռուսաստանի հետ, նա երազում է ձեռք բերել ինքնավարութիւն միմիայն Կովկասի մասի, Վրաստանի համար: Իրենք վրացիք շատ լաւ գիտեն, կարծում ենք, դրա բոլոր դժուարութիւնները, եթէ չ'ասանք աւելին:

Բացի դրանից «Վրաստան»-ի ծրագիրը ներկայացնում է մի քանի շօշափելի թերութիւններ ևս:

Ապագայ վրաց Self government-ի սահմանները որոշելու համար «Վրաստան»-ի խմբագիրները հիմք են ընդունում նախ Հերակլ Բ. 1873-ին եկատերինա Բ.-ի հետ կապած դաշնագրութիւնը և Վրաստանի մաս են համարում Հերակլի նախկին հարստութիւնը՝ արդի Թիֆլիսի նահանգը, Գանձակի նահանգի մի բաժնի հետ միասին:

«Միւս կողմից, ասում են նրանք, ինկատի պիտի առնել

վրաց ազգաբնակչության բաժանումը կողմնակալ և հետևաբար պիտի յիշատակել արևմտեան Արաստանը (Քուծախիսի նահանգը), որ խորամանկութեամբ, խաբէութեամբ և բռնի կերպով XIX դարի ընթացքում փոքր առ փոքր միացրեա՞ծ է Ռուսաստանին¹։

Հետևելով նրկու տարբեր սկզբունքներին՝ «Արաստան»-ի խմբագիրները թուրքացեալ են դրանցից ամէն մէկը կողմնակի կերպով հարւածելով՝ մէկով միւսին։ Արդարև եթէ կոնգրեսը իրաւաբանական խախտու տեսակէտի վրայ, որը իրաւունք է տալիս վրացիներին ապագայ Արաստանի կազմի մէջ մտնել ոչ միայն վրացաբնակ քարթլին ու Վասխէթը, այլև հայաբնակ Սովխէթիան, Ջաւախքը, հայ-թիւրքաբնակ Ղազախ-Շամշատինը — ապա ուրեմն նոյն տրամաբանութեամբ՝ Արաստանից դուրս պէտք է թողնել Քուծախիսի նահանգի զանազան շրջանները, որոնք Հերակլի օրերով և դրանից շատ առաջ դարերի ընթացքում, ապրել են ինքնուրոյն, անկախ քաղաքական կեանքով։

Իսկ եթէ գերադասել աւելի բնական՝ ծագման ու լեզւաբանական հիմքերը, որով չի կարելի Արաստանի մաս չհամարել Իմերէթը, Գուրիան, Մինգրէլեան իրենց վրաց ժողովրդի կէսին հաւասար ազգաբնակչութեամբ — այն ժամանակ խօսք չի կարող լինել այն շրջանների մասին, ուր ազգաբնակչութեան ^{1/10} ունի այլ ծագում, այլ կրօն, խօսում է ոչ-վրաց լեզուով, ինչպիսին են Բօրչալի, Ախալքալաքի, Ղազախի գաւառները (պատմական Սովխէթիան, Ջաւախէթը, Ղազախ-Շամշատինը)։

Հարցական նշանի տակ են մնում նոյնպէս Աջարիան, Սամցխէն, Սախինգլուն, ուր ծագումով վրացի մահադականները «վրացի» խօսքը համարում են վերաւորանք, իրենց նման, ուղղափառ միւսուլմաններին՝ պատւի համար։

Անկասկած, լեզուն ու ծագումը ազգութեան գլխաւոր յատկանիշներից են, սակայն նրանք բոլորը չեն, և մի ազգութիւն, մի քաղաքական մարմին կազմելու համար՝ անհրաժեշտ է ի նկատի առնել այդ մարմինը կազմող մասնիկների պատմական անցեալը, բարբառները, ձգտումները, սովորութիւնները, կրօնը, աշխարհագրական բաժանումները — ազգաբնակչութեան ազատ կամքըն ու ցանկութիւնը։

Ահա թէ ինչու դժւար է հաստատապէս ասել, որ դարերի ընթացքում քաղաքական ու ինքնուրոյն կեանք վարած և ուրիշ բարբառներով խօսող թուրքերին, սլաւոններին, գուրիացիներին, մինգրէլացիներին ցանկալի կ'լինէր ունենալ կենտրոնական վարչութիւն քարթլի բարբառի և մէկ կաթողիկոսի գերիշխանութեան տակ, ինչպէս այդ առաջարկում են «Արաստան»-ի խմբագիրները։

Հաշտութեան ծրագիր կազմելիս ի նկատի պէտք է ունենալ այս ամէնը որպէսզի տեղիք չլինի թիրիմացութիւնների։ Եւ դժւար չէ այդ աներ։ Բաւական է միայն Արաստանի այլևայլ պատմական, աշխարհագրական շրջանների կազմակերպութեան վերաբերմամբ ընդունել նոյն «գաշնակցական» (föderatif) սկզբունքը, որ «Արաստանի» խմբագիրները անհրաժեշտ են համարել իրենց հայրենիքի և Ռուսաստանի փոխադարձ յարաբերութիւնների համար։

Ինքնավար Արաստանը այդ պարագայում կը կազմէր այն մասերից, որոնք ճանաչում են իրենց վրացի և ցանկանում են կազմել մի քաղաքական մարմին։ Գաշնակցական կապը Արաստանի այլևայլ շրջանների մէջ թող

կը տար նրանցից ամէն մէկին ունենալ իր շրջանական վարչութիւնը, պահպանել և զարգացնել իր բարբառը, սովորութիւնները, նոյնիսկ իր յատուկ տեղական օրէնսդրութիւնը։

Նախանձախնդիր իր երկրի, իր ծննդավայրի ինքնավարութեանն ու առաջադիմութեանը՝ ամէն մէկը կը յարգէր և հարեանի նոյնանման իրաւունքները։ Կողմնակալ կը վերանային վերջապէս անցեալի խառնաշփոթութիւնները, ամէն տեսակ քաղաքական գերիշխանութիւն՝ իր բոլոր բացասական կողմերով։ Գժբախտաբար «Արաստան»-ի խմբագիրները իրենց միտքը չեն հասցնում մինչև շրջանական ազատութեան այս սահմանը։ «Մենք — ստում են նրանք — տալիս ենք ամենամեծ նշանակութիւն վրաց լեզուի վերահաստատմանը։ Ազգային ժողովը կը յայտարարէ լեզուների հաւասարութիւնը, վրաց լեզուի պարտաւորեցուցիչ լինելը ինքնավար Արաստանի շրջանում։ Ամենուրեք՝ ազգային ժողովում, գաւառական ժողովներում, քաղաքային վարչութիւններում, դատարաններում, վարչական հիմնարկութիւններում, եկեղեցիներում, դպրոցներում, բոլոր հիմնարկութիւններում վրաց լեզուն պիտի յայտարարուի պարտաւորեցուցիչ²... Խոստովանելով սակայն, որ իրենց նախադած «Արաստանում» կան հայ և թիւրքաբնակ շրջաններ, վրաց թերթը շարունակում է. «Մենք չենք ուզում յայտարարել կուռ մեր հարեաններին, մենք չենք վիճում նրանց իրաւունքի գէժ՝ ապրել այնտեղ, ուր նրանք ապրում են այսօր։ Մենք խոնարհուում ենք փաստի առաջ և ընդունում ենք, որ պէտք է ստեղծել մի *modus vivendi*, որը միջոց տար բոլորիս ապրելու խաղաղ հարեանութեամբ³»։ Այդ հիմնական պայմանը, նրանց ասելով, պիտի կայանայ նրա մէջ, որ ընդունելով ուսուցիչ վրաց լեզուները պաշտօնական, ուսուցիչ լեզուն կենտրոնական համառուսական վարչութեան յարաբերութիւնների համար, վրաց լեզուն ներջութեան յարաբերութիւնների համար ազգային բին Արաստանի յարաբերութիւնների համար ազգային և գաւառական ժողովներում թող պիտի տրուի գործածել և այլ լեզուներ, որ կը թարգմանուին վրացերէնի։ Ինչ վերաբերում է խառը ազգաբնակչութիւն ունեցող շրջաններին, «Արաստան»-ի կարծիքով այդ տեսակ «գաւառը կամ քաղաքը բաժանուած պիտի լինին ազգային շրջանակների և ամէն մի շրջանի բոլոր հիմնարկութիւններում պիտի գործածուի այն լեզուն, որ խօսում է ազգաբնակչութիւնը⁴»։

Բնական և օգտակար կարելի է համարել շրջանական բաժանումներ երկու տարբեր ազգաբնակչութիւն ունեցող հարեան գերիշխի, նոյնիսկ միւսնոյն քաղաքի թաղերի մէջ, եթէ այլևայլ թաղերում բնակչութիւն են հաստատած զանազան ազգեր, ինչպէս օրինակ Շուշի, Երևան։ Բայց ի՞նչ դրութիւն կը ստեղծուի վրացիների առաջարկած բաժանումով, օրինակ, ուէէ Թիֆլիս կամ Բաթում, ուր այլևայլ ազգութիւնների անդամները ապրում են միմեանց կից, միւսնոյն փողոցի վրայ։ 70⁰/₀ հայ ազգաբնակչութիւն ունեցող Թիֆլիսի Հաւաքար թաղը դպրոցականութիւն ունեցող Թիֆլիսի Հաւաքարի մնացած 30⁰/₀ ուսուցիչ վրացիներին, իսկ վրացախօս Մթածմինդայում նոյնը անելու են և վրացիները հայերի և ուսուցիչ վերաբերմամբ։

Կասկածելի է որ «Արաստան»-ի այդ առաջարկը աւելի գործնական և արդարացի լինէր Թիֆլիսի քաղաքային վարչութեան նախկին ձգտումից և նոյնիսկ

փորձեր ունենալ դպրոցներ, դասատուութիւն և այլ հիմնարկութիւններ հաւասարապէս երեք տարածած լինելունը: Կասկածելի է որ դրանից շատ աւելի նպատակայարմար չլինէր Յաճկաստանի քաղաքներում գոյութիւն ունեցող դրութիւնը, ուր տաճիկ, հայ, յոյն, հրեայ և այլ ազգութիւնների պատկանող տարրերը, ապրելով խառը միմեանց հետ, ունեն տարբեր ազգային-համայնական վարչութիւններ, որոնք հոգում են իրենց ազգային, կրօնական, կրթական, բարեգործական և նոյնիսկ սանիտարական ու դատաստանական պէտքերը, վերապահելով ընդհանուր խառը վարչութեանը՝ միայն մի քանի պաշտօններ:

Վովկասի, կամ մասնաւորապէս Վրաստանի նման երկրների համար, ուր ամենափոքր տարածութեան վրայ ապրում են տարբեր ծագումի, տարբեր լեզու ու բարբառի, տարբեր սովորութիւնների, տարբեր պատմական անցեալի ու ձգտումների մարդկանց համախմբումներ, խոյս պիտի տալ ամէն տեսակ կենտրոնացումից, գերիշխանութեան ամենափոքրիկ նշոյլից անգամ:

Ամենալայն ապակենտրոնացում բոլոր ազգային, կրօնական, կենցաղավարական շրջանների համար, կատարելով հաւասարութիւն կրօնի, լեզուի, սովորութիւնների գործածութեան նկատմամբ խառը շրջաններում ու համայնքներում և ազատութիւն ամէն տեսակ համախմբումների համար. ահա այն դրութիւնը—որը խօսելով «Վրաստան»ի բառերով—մի այն կարող է հիմնւած համարել արդարութեան սկզբունքի վրայ, որը մի այն կը ստեղծէ համերաշխութիւն և խաղաղութիւն մեր և մեր հարևանների մէջ, և որը մի այն կը վերացնէ փոխադարձ ճնշման կարելիութիւնը:

Մենք հիմք ունինք կարծելու, որ ուուս գերիշխանութեան դէմ բողոքող ազատասէր վրացիները կը մերժեն գերիշխանութեան սկզբունքը առհասարակ և տալով իրենց ծրագրին իսկական դաշնակցական գոյն, կը դիմեն իրենց ազգային իրաւունքների պաշտպանութեան, կը դիմեն դրան ոչ թէ միայն բաւականանալով պրօպագանդով, այլ և կազմակերպելով լուրջ մարմին, որը հետևողականօրէն ձգտէր վրաց ժողովոյի ինքնապաշտպանութեան ու վերածնութեան:

Հեշտ չէ հարկաւ, դրա իրագործումը — և կայ արդեօք ուէ լուրջ հասարակական խնդիր, որի լուծումը հեշտ լինէր: Եականը նրանում է որ առաջ եկող հասարակական բարդ խնդիրներից ամենահեշտը և ամենանպատակայարմարը այն է, որը դարման հանդիսանալով բացւած վերբերին, հիմնւած է արդարութեան, մարդկային հաւասարութեան պահանջների վրայ. իսկ այդպիսիների կարգին է պատկանում ամէն մի ազգի կատարելալ ինքնավարութեան հարցը:

Չպէտք է տատանել. բռնակալութեան ու գերիշխանութեան վրայ հաստատուած դրութիւնները անվերջ չեն և վաղ թէ ուշ պիտի խոնարհւեն հաւասարութեան ու արդարութեան պահանջների առաջ:

Փոքր ազգերը, որքան էլ պակաս լինեն իրենց թուով, կը տանեն յաղթանակ, եթէ ոչ ուղղակի կերպով ու ֆիզիքապէս, գոնէ բարոյապէս իրենց լեզուի, իրենց ազգային լաւագոյն առանձնատկութիւնների, ազգային ստեղծագործութեան պաշտպանութեամբ ու զարգացմամբ:

Բացի այն սէրը, որ զգում ենք մենք, բոլոր ճշւածներս, դէպի մեր կեղեքած մայր երկրի, դէպի մեր բռնաբարւած

ժողովրդի իրաւունքները, մեր կողմն են արդարութեան և հաւասարութեան պաշտպան՝ օրէցօր զարգացող առաջադէմ կուսակցութիւնները, մեր կողմն են գիտութեան ու հասարակական կեանքի զարգացման օրէնքները:

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ա Ի Ե Ց Ի Ս Մ Ա Ղ Ա Ք Ե Ա Ն
(Ա.Վ.Ս)

1858--1903

Ավոյի լիակատար կենսագրութիւնը ընելու համար պէտք պիտի ըլլար Դաշնակցութեան Պօլսի գործունէութիւնը պատմել առաջի օրերէն մինչև 1897 թւականը: Չմոռնելու համար այս մանրամասնութիւններու մէջ պիտի բաւականանանք յիշելով միայն Ավոյի գործունէութեան գլխաւոր գծերը, և ցոյց տալով իր դերը այն աշխատութիւններուն մէջ, որոնք Պանթ Օթօմանի ցոյցին յանգեցան:

Խարբերդի Հիւսէնիկ գիւղէն էր Ավօն, պատանեկութեան օրերէն Պօլս անցած ու այնտեղ ալ հաստատուած: Երբ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը գեռ նոր ոտք կոխած էր Պօլս և դաշնակցական գործիչները դժարութիւններու կը հանդիպէին իրենց ամէն մէկ քայլին, Եգիպտացի ծանօթանալով Ավոյի հետ և տեսնելով անոր մէջ բոլոր այն յատկութիւնները, որոնք պօլսական միջավայրի մէջ գործող յեղափոխականի համար անհրաժեշտութիւններ էին, մտերմական յարաբերութիւն հաստատեց անոր հետ և քիչ ժամանակէն Ավօն իր վարպետի ձեռքին տակ առաջնակարգ ուժ մը դարձաւ:

Ավօն իր ամբողջ ուժովը հրապարակ եկաւ այն ժամանակ, երբ Պօլսի Վեդրօնական Վժիտէն ուսման արատաւոր ստեղծող որոշումը տուաւ: Այդ դժոխային գործիքներու պատրաստութիւնը Ավոյէն աւելի կարող ու ձեռնհաս ընկերի մը չէր կրնար յանձնուիլ, և Ավօն վստահ էր

ուժերուն վրայ, առանց վարանումի ստանձնեց այդ ահագին, պատասխանատու գործը: Ըուտով գտաւ իր ձեռքին տակ գտնուած խմբերու մէջ այն արհեստաւորները, որոնք պիտի կարողանային Կեդրոնական Կոմիտէի պահանջած ուումները՝ ձուլել: Գաղտնի աշխատանոց մը պատրաստեց անոնց համար, գնեց պէտք եղած բոլոր գործիքները և աշխատանոցի մէջ կեանքը սկսաւ, ուումները կը ձուլէին: Ամբողջ քառասուն օր չի հեռացաւ Ավօն աշխատանոցէն, հսկեց տղայոց վրայ և իր ձեռք առած ամենախիստ միջոցներուն շնորհիւն էր, որ ոստիկանութիւնը երբեք չի կրցաւ հոտ մը առնել Պօլսի այդ յեղափոխական աշխատանոցէն:

Մէկ կողմէն ուումները կը պատրաստէին և միւս կողմէն Ավօն զանոնք կը փոխադրէր ապահով տեղեր, սպասելով Կեդր. Կոմիտէի հրահանգին՝ ցրելու համար Պօլսի զանազան վայրերը: Հասաւ ժամանակը և Ավօն իր զուգին Արմենակի հետ միջինի պէս փոխադրեց ուումները ու դրաւ զանոնք ենթակոմիտէներու տրամադրութեան տակ: Պատրաստութիւնները երբ լրացան, Կեդրոնական Կոմիտէն որոշեց Պանքի ցոյցը, և Սկիւտարի հայաշատ թաղին պաշտպանութեան գործը յանձնեցաւ Ավօյին, անոր տրամադրութեան տակ գրեւորով 60 ուումը և 55 ատրի-ձանակ: Ավօն անմիջապէս կը հաւաքէ իր ընկերները, խմբի անդամները, խորհրդակցութիւն կը կատարէ անոնց հետ ու թաղին ինքնապաշտպանութեան ծրագիրը կը մշակի. կը նշանակուին այն հինգ վայրերը, որոնք պիտի գրավէին դաշակցականներու կողմէ՝ պաշտպանելու համար հայ ազգաբնակչութիւնը յարձակումներէ:

Օգոստոս 14-ին, առաւօտ կանուխ, Ավօն կը բաժնի իր ընտանիքէն, զաւակներէն ու կը մեկնի դէպի այն դիրքը, որ իրեն համար որոշուած էր մէկ քանի ընկերներու հետ: Կ'անցնին մէկ քանի ժամեր, Պանքը կը գրավէի, լուրը կը հասնի Սկիւտար սարսափը կը տարածի ամէն կողմ: Բայց ինչ որ պատահած էր ուրիշ հայաշատ թաղերու՝ Խաս-գիւղի, Գասըմ-փաշայի, Ղալաթիոյ մէջ, չի պատահիր Իւսկիւտարի մէջ: Կոտորած տեղի չ'ունենար այդտեղ և Ավօն իր ընկերներու հետ երեք օր որոշուած դիրքի մէջ մնալէ ետքը, կը ցրուին՝ նախապէս ապահով տեղեր պահելով իրենց յանձնուած զէնքերը:

Գործին յաջորդող ոստիկանական խտուութիւններու, խուզարկութիւններու ու ձերբակալութիւններու միջոցին Ավօյի գերը կը հասկցի ոստիկանութեան կողմէ. խտուական կրակին փնտրել զինքը. ընկերները իմանալով խորհուրդ կուտան իրեն որ անմիջապէս հեռանայ Պօլսէն, բայց ինքը կը մերժէ, որովհետեւ կատարելէ կարևոր գործերու առջև իր անձնական ապահովութեան հարցը չէր կրնար հետաքրքրել զինքը, ցրուած զէնքերը պէտք էր հանւէին ու ինքը իրրեւ ապահովութիւն կը բաւականանայ միայն թաղէն հեռանալով: Ամբողջ քսան օր Սկիւտարը տակն ու վրայ կ'ընէ ոստիկանութիւնը ու վերջապէս կ'իմանայ իր բնակարանը, որ Գատը-գիւղ կը գտնուէր. յանկարծ 2 քովսէր, 5 ոստիկան ու 25 զինուոր կը պաշարեն սուրը: Ավօն զէնքով կ'ուզէ դիմադրել, բայց անցիներու խնդրանքին ու անոնց անձի ապահովութեանը համար, վերջապէս անձատուր կ'ըլլայ: Կրակուի ծեծը, տանջանքը, ոստիկանութեան սնորհներ՝ Հիւանի պէյ՝ ինքը անձամբ կը հարցաքննէ Ավօն. յանցանքը շատ մեծ էր, մանաւանդ որ իրմէ առաջ ձերբակալուածները իր վրայ նետած էին ամէն պատասխանատուութիւն. ամբողջ 35 օր զնդանը

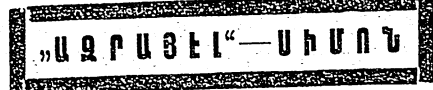
կը մնայ, բայց ոչ մէկ տանջանքի, ոչ մէկ զոհանքի տակ կամքի ուժը չի խորտակիր, ոչինչ չի խոստովանիր, բայց և այնպէս Արտակարգ ատեանը, որ կազմուած էր յատկապէս Պանքի ցոյցի առթիւ ձերբակալուածներու համար, կը դատապարտէ զինքը տասնևհինգ տարուան բերդարգելութեան, ու իր կինը, որ միասին ձերբակալուած էր, ետքը տարան: Կ'անցնին մէկ քանի օրեր ու Ավօն ալ միւս բանտարկեալներու հետ՝ օգուելով սուլթանի հրամայած ընդհանուր ներումէն՝ կ'ազատի բանտէն:

Բանտէն ելելուն՝ Ավօն նորէն կը գտնէ իր ընկերները, որովհետեւ ոչինչ չէր կորսնցուցած իր հաւատքէն ու եռանդէն ու կրակի գործունէութեան. հիններէն շան տերը սպաննուած, ուրիշներ արտասահման անցած էին, պէտք էր նոր ուժ պատրաստել և ան ալ այնպիսի ժամանակ մը, երբ ոստիկանութիւնը՝ ծանօթ շատ մը գաղտնիքներով՝ սուկալի խտուութիւններ կը գործադրէր. պաշարումի դրութիւն մը ստեղծուած էր, և յեղափոխականները իրենց ամէն մէկ քայլին ահագին դժուարութիւններու կը բաղկանային: Կեդր. Կոմիտէն հակառակ Ավօյի բազմանքին, չի համարձակիր վտանգաւոր գործեր յանձնել անոր, քանի որ անգամ մը կասկածուած՝ ոստիկանութիւնը միշտ հսկողութիւն պիտի ընէր իր վրան:

97-ի ցոյցին նախապատրաստական աշխատութիւններուն մէջ ալ ունեցաւ Ավօն իր կարևոր բաժինը և երբ որոշուած օրը մտեցաւ, Կեդր. Կոմիտէի հրահանգով Ավօն ձգեց Պօլսը. քանի որ իր ձերբակալութիւնը անխուսափելի կ'երևար բոլորին համար այդ անցաւ Եգիպտոս և այդ երկրին մէջ ընտանեկան մեծ զժբախտութիւններ իրար ետեւէ ամենադառն տանջանքներու ենթարկեցին զինքը. երեք զաւակներու մահէն դառնացած՝ ձգեց փարաւոններու երկիրը ու բռնեց Ամերիկայի Ճամբան, ուր հասաւ յոգնած, ջարդուած դրութեան մէջ: Աւթը ամուսն կեանքը, զոր հոն անցուց Ավօն, շատ ծանր էր իրեն համար. չի կրցաւ դիմանալ բարոյական ու նիւթական տանջանքներուն և դարձաւ թոքախտաւոր մը: Ընկերները այդ վիճակէն ազգուած՝ զինքը նորէն զոհեցին Եգիպտոս, այն յուսով թերևս, որ այդ երկրի կլիման զինքը պիտի փրկէր. բայց արդէն բոլորովին սպառած էր խեղճը, օրհասը մտեցած էր: Ավօն երկու ամսուան կեանք ունեցաւ Ալեքսանդրիա ու իր աչքերը փակեց հիւանդանոցի խցիկին մէջ, հեռու իր հայրենիքէն, իր ընտանիքէն, չի հասած իր մուրազին:

Ալեքսանդրիոյ հայկական գերեզմանատան մէջ, Եգիպտացիի շիրիմին քովերը, գերեզմանաքար մը՝ նւիրած հայրենիքի անձնէր զինուորի յիշատակին՝ ցոյց կուտայ այն տեղը, ուր Ավօն իր վերջին քունը կը քնանայ: Իր յիշատակը պիտի մնայ սակայն իր ընկերներու սրտին մէջ և իր անունը՝ մտատիպարը պիտի ըլլայ անխոնջ հաւատացող ու անձնագոհ գործիչի:

Մ Ո Ռ Յ Ի Ա Ս Ը Ն Կ Ե Ր Մ Ը

Հինգ ամբողջ տարի է անցեր, ինչ Գատուան գիւղի մէջ զէնք ի ձեռին ինկաւ քաջը: Զգիտեմ ճիշդ ինչ պատճառներով, բայց հաւանօրէն աղէտներու շուտափոյթ իրար յաջորդումին համար և

գիտակից ընկերներու միառմի մարտիրոսանալովը, մոռացուածեան մէկ անկիւնը մնաց Սիմոն, ոչ որ չգրեց, չծանօթացուց Աղբայէլին, այն ա՛հ ու սարսափին, որմէ կը դողար Բաղէշը:

Քիչ ու կարճ ծանօթացայ իր հետ. սակայն խղճի պարտք կը համարիմ գէթ այդ քիչը գրել:

Կա ծնած էր, չգիտեմ ճիշտ որ թւականին—անգիր մարդու տղայ էր — Մօտկան դաւառի քաշախ գիւղին մէջ: Գեռ շատ փոքր հասակին, նա իր հօր Ղուկասի հետ կը գաղթէ Բաղէշ, ուր հայրը ընտանիքի պարուստը հոգալու համար ջաղացարանութեան կը ձեռնարկէ. իսկ Սիմոնը թաղին տղը հետ կը յաճախէ թաղին դպրոցը:

Աղբատուծիւնը չթողարտեց Ղուկասին՝ որդուն երկար պահել դպրոցին մէջ հազու կրցած էր պարզ կարգաւ սորվիլ՝ «գարբինի աշակերտ» ըրաւ զայն:

Կէ՛ծ ու կրակ Սիմոնին համար շատ լաւ էր դարբնի արհեստը: Նրա մոտեմանցի լեռնական արիւնը դարբնի փուռին առջև ալ աւելի եփ կուգար:

Բաղէշը ծանօթ է իր բնակիչներին կծծիութեամբը, դրամն է որ կը թագաւորէ հոն: Գրամի կծծիներու մէջէն շատ դժար է սղգային զգացումի դուրս պոսթկուելը, մանաւանդ որ ան նիւթական զոհողութիւն ալ պիտի պահանջէր բաղէշցի հայէն, որ իրենց բացատրութեամբ «հոգին դե՛հ մըն է, տաս փարան դե՛հ մը:»

Ա՛հա այսպիսի միջավայրի մէջ էր որ դուրս կուգար յեղափոխական Սիմոնը: Գեռ 90 թւականէն, երբ հայկական շարժումը իր մանուկ վիճակի մէջ էր, երիտասարդ Սիմոնը պարզ սուրհանդակի դեր կը կատարէր: Կա այս ու այն պատրւակի ներքև կը թողուր դարբնի փուքը ու նամակներ առած կը վաղէր դէպի Բաղէշ: Պէտք էր ըսել իր վարպետը գիւղերը խանութ բացած էր: Կա սուրհանդակ էր և պրօպականդիստ: Կրա մեղմ խօսակցութիւնը համոզէ էր և դիւթիչ: Իր ճշգրտատու լեզուն և լուրջ եղբակացութիւնները՝ յեղափոխական շարժման մասին՝ անոր քայլերու, անոր ապագայ յաղթանակին մեծ յոյս կը ներշնչէին. այն աստիճան որ, անտարբեր Բաղէշն անգամ շարժելի սկսեց:

Սուրհանդակի պաշտօնը շատ չնչին էր Սիմոնի կուռղ բնաւորութեան համար: Մէկ կողմէն իր վարպետի հետ ունեցած ընդհարումները, միւս կողմէն յեղափոխութիւնը զինւած, գործնական վիճակի մէջ տեսնելու բաղձանքը, ինչպէս նաև հեռուոր ընկերներու հետ ծանօթանալու տենչը, զինք քաշեցին տարան կողմաս:

Շատ ատեն չ'անցաւ ու որ մը բաղէշցին լսեց թէ, Սիմոն-Աղբիւրի՝ հետ Սիմոնը վերադարձած էր զէնք ի ձեռին: «Հայրենիքի տանջող սէրը» զինք ձգած էր դէպի «Տառապանքի աշխարհը»: Կուռ կ'ուզէր ան և զէնք ի ձեռին նետուեցաւ կուռի դաշտը:

Ու այդ օրէն անբաժան ընկերն էր անմահ Սերոբին, ինքն ալ անմահ մը: Կարճ ժամանակի մը մէջ այնպէս կազմակերպեց Բաղէշը, կէս մը վախի, կէս մը համոզումի տակ, որ ամենագործօն վարիերէն մէկը դարձաւ:

Բաղէշի գազան քիւրդ-թիւրքերու ա՛հ ու սարսափը կարծես բնաւ նշանակութիւն չունէր անոր համար: Աղատ համարձակ երւումուտ կը գործէր Բաղէշը: Յեղափոխութեան անմատչելի վայրը Սիմոնի օրով «ըւրի ճամբայ» դարձաւ:

Կտրիճ էր Սիմոն, անվախ, յանդուգն, բառիս լոյս իմաստովը: Կա չգիտէր ինչ է վախը: Իր անուս վիճա-

կին մէջ, կառավարող ուժ էր ան: Կը սիրուէր բողբէն, կը պաշտուէր: Միայն Բաղէշի ունեւոր դասակարգն էր, որ իր դրամը Աղբայէլէն աւելի կը պաշտէր, ու իր այդ նիւթապաշտութեանը ուղեց զո՛հել աղատութեան պատգամախօսին:

Հարուստները, դրամի այդ պղծակները, կը մտածեն դաւադրել: Կը կանչեն Սիմոնը, կը խօստանան դրամ հանգանակել մէջերնին և ժողովուրդը զինել: Սիմոնի սրտին ամենամօտ մի միտք: Ու Սիմոնը բերկրութեամբ կ'ուզէ հասկնալ թէ ինչ կը պահանջէին իրմէ:

«Ձէնք; կը պատասխանեն կեղծաւորները, պէտք է պարսկաստան գնաս և մեզի զէնք բերես. մենք հեռու դրով դրամը կը հասցնենք»:

Աղբիւրի խորհրդակցութեամբը նա կը մեկնի դէպի պարսկաստան, բայց փոխանակ դրամի, անվերջ գանգառներ, բողբող նամակներ կը հասնէին Սիմոնի ետևէն, որոնք նոյնիսկ կը թելագրէին վերջացնել այդ «ուռերիչ դէկն»: Սակայն Սիմոնը կը յաջողի համոզել ընկերները, որ քննիչ մը ուղարկեն ու Գուրգէնի հետ կը վերադառնայ երկիր: Թշնամիները կը պապանձին. Սիմոն աւելի եռանդով կը գործէ: Կա կը դառնայ Գուրգէնի և Աղբիւրի ալ թիկունքը: Իսկ բաղէշցիներու համար հոգեառ հրեշտակ-աղբայէր:

Հայու պահպան հրեշտակը, յեղափոխութեան մարմնացումը, իսկ վատերու հոգեառը, ոչ մի արգելքի չէ հանդիպեցաւ իր ամբողջ գործնէութեան մէջ, ոչ մի խոչընդոտ չէր արգիլելը զինք գործելէ: Ընկերական որոշում մը—ու ամեն բան վերջացած էր. նա կը թուէր թէկուզ կրակի կամ ջուրի մէջէն անցնէր իր ճամբան: Քաջը քաջութեամբ ալ մեռաւ, բայց ափսոս որ մասնութեամբ մը:

1898 թւականին, Արդապուտի կիրակին, Աղբայէլը Աշոտ, Կախօն և Բարսեղ կ'իջնէին Գատուան գիւղ: Ատտ օրեր էին: Չէքէզ Ալի բէկը ամբողջ Անլաթի գիւղերը քարուքանդ ըրած էր: Խուզարկութիւն կար, քաջերը կը փնտռէին. իսկ խաղաղ ժողովուրդը կը տանջէին:

Ալի բէկ իր անգթութիւնները ծայր աստիճանին հասուցած էր: Բողբները խճուղած էին կառավարութեան դուռը: Խօսք կար թէ Ալի բէկը պիտի աքսորւի, արդէն կանչւած էր Բաղէշ: Իր յանցանքն էր, թէ խրատութեամբ վարած էր խաղաղ ժողովուրդի հետ, սակայն կարող եղած չէր «խառնակիչներու» հետքն անգամ գտնել: Արթին փորձ մըն էր որ կ'ընէր Ալին, գէթ ինքզինքը փրկելու: Ու բախար ժպտեցաւ Ալիին: Նոյն վարդավառի կիրակին Ալի կ'իջնէ Գատուան: Աշոտի կինը իր հագուստ կապուստովը կասկած կը յարուցանէ Ալիի մէջ թէ Աշոտը գիւղի մէջն է: Մի քիչ չարչարանք կնոջ—և նա յանձն կ'առնէ քաջերու բոյնը ցոյց տալ:

«Աշոտ, դուրս արի, զիս աղատէ», կը կանչէ մի կանացի ձայն, մարագի դուռն առջև: Գը՛նկ, դը՛նկ կ'որոտան երկու հրացաններ՝ մին կնոջ համար, միւսն անոր հետ եղող զապթիայի: Չապթիան կ'իյնայ, իսկ կինը կ'ազատի:

Քիչ ետք կուրը կ'սկսի արևամտին: Աշոտ չուզէր դուրս գալ «Կը կուրիմ մեռնելու աստիճան, թող չ'ապրիմ, որ ըսեն կինդ մատնիչ է»: Ու իրօք Աշոտը կ'իյնայ: Գիշերայն Կաղօն և Բարսեղը կը ծաղկեն մարագի պատը, բայց իղուր կ'աղաչեն Սիմոնին մեկնիլ իրենց հետ: «Վատութիւն պիտի ըլլայ ընկերոջ՝ դիակը հոս թողուլ, առանց վրէժի: Մէկտեղ ապրեցանք»

մէկտեղ ալ պէտք է մեռնինք», կը պատասխանէ Աղբայրէն ընկերներուն: Այդ որոշումին վրայ ալ հաստատ կը մնայ: Նազօն ու Բարսեղը կը մեկնին. Բարսեղը ճանապարհին կ'իյնայ: Նազօն անոր ալ ղէնքը կը վերցնէ կ'անցնի: Իսկ Աղբայրէն քաջաբար միայնակ կը կուռի մինչև արևմտագին, երբ մարազը կը վառեն վրան ու չգիտցելը՝ դնդակով թէ հեղձամահ կ'իյնայ քաջը:

Վապրի՛ իր յիշատակը:
Փառք իր յիշատակին:

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ս Ե Ր Չ Ա Ի Ո Ր Ա Ր Ե Ի Ե Լ Ք Ո Ւ Ս

«Շատ դժուար է, գրեթէ անհնարին է ուէֆօրմներ մտցնել Թիւրքիայի մէջ խաղաղ ճանապարհով... Ինչ կարող է բերել սպագան — ոչ ոք չը գիտէ »:

Այս ատուր ու նշանակալից յայտարարութիւնն է անում Ղիկենայի «Fremdenblatt»-ը, կոսմ Գօրուխովսկու օրգանը:

Օր աւուր կարծէք, հաստատում է, որ ծայրագոյն Արևելքի անցքերը պիտի ունենան ուժեղ հակահարած մերձաւոր Արևելքում. հնարաւոր է թւում, որ մակերդնական խնդիրը, Տաճկաստանն ալեկոծող բոլոր խընդիրները հանդէս գան շուտով աւելի կ'ընդունուած և աւելի հրամայական կերպարանքով — և այդ այն պատճառով, որ Տաճկական Արևելքի վրայ վաղուց ի վեր ծանրացած՝ բռնապետական Երաւարարը, Ռուսաստանը, ներկայումս արդէն ոտից դուրս խրած մի արհաւիրաց պատերազմի մէջ՝ հաղիւ թէ կարողանայ գործօն դեր խաղալ և Պոլսում:

Անգլիան, ցարիզմի դարաւոր ակոյեանը, թւում է թէ այլ ևս հակած է վերստանձնել իր վաղեմի, կորցրած դերը, Բոսֆորի ափերում: Նա սաստիկ զբաղւած է Տիբետում և Բալկաններում. Նա, ինչպէս հաստատում են, յորդոր է կարգում ռուսաց խնամակալութիւնից ազատւած Աւստրիային՝ կորովի կերպով միջամտել մակերդնական խնդրում, մի բան, որ անհրաժեշտաբար կը քաշէ իրար ետեկից Իտալիային, Ֆրանսիային և Անգլիային... Արևելեան հարցը կը մտնէ այդպիսով մի բարդովին նոր շրջանի մէջ:

Մինչ այս մինչ այն՝ ալբանացիները անհարգն հրապարակ եկան տոսնեակ հազարներով, և տեղի են ունենում արիւնահեղ ճակատամարտեր նրանց և Թիւրքերի մէջ: Մի նոր փոթորիկ Բալկանների վրայ: Ինչո՞ւ են շարժւում ալբանացիները. — արդեօք նրա՞ համար, որ իրենց իրաւունքները, սովորութիւնները բռնաբարւած են գտնում Մակեդոնիայի համար սահմանած ուէֆօրմների ծրագրով, թէ՞ գուցէ հէնց հպատակում են Երլղըր-քիօսկից եկած մի նենգաւոր հրահանգի...:

Յամենայն դէպս այդ վայրենի և արիւնարբու ցեղերը իրենց մշտնջենական սպառնալիքներով ու շարժումներով սկզբից ի վեր մեծ դեր են խաղացել մակերդնական ճգնաժամի դարգացման մէջ: Ինչ էլ լինի ալբանական խռովութիւնների պատճառը, եթէ նրանք ընդարձակին և ուժեղանան, կարող են մի նոր բարդութիւն

առաջանել. քանի որ ալբանական հարցը ունի որոշ չափով և միջազգային նշանակութիւն. — նա շահագրգռում է մասնաւորապէս Իտալիային, որը միշտ սիրով հիւընկալում է ալբանացի յեղափոխականներին և մտադիր է մի օր գրաւել նրանց երկիրը:

Ալբանների ապստամբութիւնը մի պատրուակ կը լինի Թիւրքիայի համար՝ նոր-նոր զօրքեր բերել Ասիայից և կենտրոնացնել թշուառ, քարուքանդ Մակեդոնիայի մէջ, որ առանց այն էլ հեծում է սուլթանական զօրքերի շահատակութիւններից...

Մակեդոնիան հեռու է խաղաղելուց և իրագեկ մարդիկ համուլած են, որ նա պիտի խաղաղի միմիայն արիւնահեղ մի պատերազմի գնով: Գրութիւնը մերձաւոր Արևելքում օրէցօր սպառնալից այժմէութիւն է ստանում, և շնայած պաշտօնական հանգիստը ծանուցումներին, շնայած Ռուսաստանի գործ դրած ճնշման՝ թէ Սօֆիայի և թէ Վ. Պոլսի մէջ այն զգացումն է իշխում, որ ընդհարումը անխուսափելի է Տաճկաստանի և Բուլղարիայի միջև: Ուստի և երկու կողմից պատրաստութիւններ են տեսնում: Ստոյգ աղբիւրներից տեղեկացնում են, որ Թիւրք պատերազմասէր շրջանները խոր հաճոյք զգացին, անելով ռուս-եռագոնական ընդհարումի լուրը և մանաւանդ լսելով Ռուսիայի պարտութիւնները...

Հարց է ծագում՝ արդեօք ռուս-ուստրիական հուշակաւոր համաձայնութիւնը պիտի կարողանայ այժմեան պայմաններում աղու կերպով ձեռք առնել Բալկանների խաղաղացման գործը և այդպիսով առաջն առնել նոր հրդեհների... Թւում է թէ ոչ: Եւ այն ժամանակ հրամայական անհրաժեշտութիւն է դառնում բերլինի դաշնագիրը ստորագրող պետութիւնների հաւաքական միջամտութիւնը:

Սակայն «անհրաժեշտութիւնը» և «հնարաւորութիւնը» դեռ դժբախտաբար հեռու են իրարից, և մենք ըստիպած ենք կրկնել «Fremdenblatt»-ի խօսքը. «Ինչ կարող է բերել սպագան — ոչ ոք չը գիտէ»...

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ Ի Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

* * *

Ռուս-եռագոնական պատերազմը, ինչպէս և սպասելի էր, յուզեց շփոթիսանների կրքերը Ֆրանսիայում: Յետագէմ և օպօրտունիստ-հանրապետական մամուլը, որին գլուխ է կանգնած համաշխարհային Temps լրագիրը, իր սովորական քծնող հաճոյականութեամբ, խոնարհ հպատակին յատուկ եռանդով՝ մաղթանքներ է ուղղում սպիտակ ցարին և յիրաւի կամ յանիրաւի պաշտպանում է Ռուսաստանին Եռագոնիայի դէմ: Մեր խօսքը «Ցան» թերթի քաղաքական առաջնորդ ողջ երի մասին չէ — որոնք, ինչպէս այդ նկատած կ'լինի ուշագիր ընթերցողը — յաճախ կազմում են մի տարրիսակ աններդաշնակութիւն թերթի ամբողջութեան հետ, որովհետեւ խմբագրւում են Ֆրանսիս դը Պրէսանսէի ձեռքով:

«Ալլիանս»-ի կոյր սիրահարներին ամէն բան ներելի է. յանուն այդ «Ալլիանս»-ի (Ֆրանկո-ռուս դաշնակցութեան), մի տեսակ պաշտամունք են դարձրել ոչ միայն ռուսութիւնը, այլև ռուսական բռնապետութիւնը, ցարիզմը իր գարշելի, մարդասպան ուժեղով:

Նոյն ծառայական վերաբերմունքը մենք դիտեցինք ռուսահայոց եկեղեցական գոյբերի յափշտակման միջոցին. Պարիզի անսկզբունք, ծախու մամուլը միացած ռուսական «Նովոյե-վոէմիա»-ի պէս աղտոտ թերթերի հետ, արդարացնում էր ցարի կառավարութեան աւագակային գործը և մեղադրանքներ էր ուղղում հայ ժողովրդին, «հայ խռովարարներին»...

Այսօր նոյն այդ մամուլը խունկ է ծխում Ռոմանովների գահի առաջ՝ պատերազմի առթիւ... Նողկայի երևոյթ, որ անկարելի է արդարացնել ունէ բանաւոր շահի նկատմով:

Բարեբախտաբար կայ անկախ մամուլ: Նրա ազդեցութիւնը գերակշռող չէ շովինիզմի բռնկման այս օրերում, չնայելով որ նրա ներկայացուցիչները պարլամենտի մէջ կազմում են ճնշող մեծամասնութիւն: Բայց նրա ձայնը դարձեալ ազդու է, զօրաւոր: Վան հեղինակաւոր հրատարակատուներ, որոնք նոյնիսկ այժմեան պայմաններին մէջ պայքարում են սանձարձակ ռուսամոլութեան դէմ և առանց քաշելու մերկացնում են «մեծ դաշնակցի» ներքին խոցերը, բռնապետական ռեժիմի բոլոր գործունէքը: Հէնց այդ ներքին թուլութիւններին են վերագրում նրանք Ռուսաստանի ձախորդութիւնները պատերազմի սկզբում և նրա ապագայ հնարաւոր պարտութիւնը:

Այդպիսի հեղինակաւոր քննադատներից է Ժ. օ. Բ. Վիլեմսնս, Սենատի անդամ, *Aurore* թերթի խմբագրապետը: Պատերազմի սկզբնաւորութիւնից ի վեր նա անողոր գրչով մտարկում է Ռուսաստանի պետական կազմը, նրանից բղձող անհամար չարիքները: Նա իբրև պարտաճանաչ ֆրանսիական քաղաքացի և կողմնակից ռուսական դաշնակցութեան՝ ուղղում է, որ ֆրանսիայի դաշնակիցը իրօք ուժեղ լինի, և այդ ուժը տեսնում է միայն Ռուսաստանի ներքին յեղաշրջման մէջ: Այդ անկեղծ ընթացքը դուր չեկաւ նացիոնալիստներին և Օյպորտիւնիստ «Տան»-ին: Իր ոլիմպիական բարձրութիւնից այդ վերջինը քարկոծեց Վլեմանսօին, յայտարարեց նրան հայրենիքի թշնամի, փորձեց ամեն կերպ վարկաբեկ անել նրան: Պէտք է ասել, որ «Տան»-ի խմբագիրը նոյն ընթացքն է բռնել վաղուց ի վեր նաև Ժ. օ. Բ. Վիլեմսնսի նկատմամբ:

Եւ առաջ եկաւ մի կծու բանակոխ: Վլեմանսօն չինսոյն իր հակառակորդին: Նա օգուեց առիթից և իրեն յատուկ անկեղծութեամբ բաց արեց «Տան»-ի խմբագրապետ՝ զազրելի է բար արի անցեալ ու ներկայ բոլոր կեղտերը: Ահա թէ ինչ է գրում նա *Aurore*-ի երկու առաջնորդողների մէջ.

«Ես չեմ՝ փակել աչքերս այն քառամեկի վայրագութիւնների առաջ, որոնք մտնում են ռուս կառավարութեան ծրարի մէջ: Հէնց այդ է, որ սէ կարող ընդունել Ադրիան Էբրար: Այդ մարդը, որ աղաւթաւ արեւ Ալեքիզ Մուրալիովի ձեռով հայերի դէմ, սնարգաբար և շաղկապեց յետոյ՝ այժմ դառնում է արժանաւոր ջատագով՝ բռնապետական ռեժիմի, որը արտաքսում է իր խորհուրդներից երկրի ամէն մի ներկայացուցչութիւն, քարտուրում է քաղաքացիներին առանց դատի, յափշտակում է նրանց գոյքերը և այլն:

... Մուրալիովի է արդեօք պ. Էբրար այն անամօթ անարգանքները, որ նա ուղղում էր հայերի դատը պաշտպանողներին, — այն հայերի, որոնք թուլ կերպ հազար — կին, ծեր ու երեխայ — այլուէ էին Ռեժիմայի եկեղեցում: Մարդիւ չամիբի հրամանով, որին Գլադստոն անւանել էր սուլթան-մարադապան: Իշխան Լօբանով այդտեղ տեսնում էր մի սոսկ «պատահար» — պ. Էբրար ձայնակցում էր նրան: Եւ ապա մի քանի ժամանակից յետոյ, երբ քամին փչեց ուրիշ ուղղութեամբ, նոյն պարոն Էբրար կոկորդիլոսի արցունքներ թափեց նոյն

Հայաստանի վրայ և ցինիկաբար ցաւ յայտնեց, որ չէին հետեւել այն քաղաքականութեան, որ ինքը դատապարտել էր այնքան կատաղօրէն: Որքան կ'ուզէի մի բացատրութիւն բնասնալ պ. Էբրարից այդ կէտի վերաբերմամբ... Սակայն հէնց այդ կէտին հասանք — նա ընդհատեց խօսակցութիւնը... Կարծում եմ, դրա համար ունի իր պատճառները»...

Հրաշալի խօսքեր են սրանք և թունաւոր խօսքեր, որ մեծանուն հրատարակախօսը զգուշացրել նետում է այն տխուր անձնաւորութեան երեսին, որը հայ ժողովրդի արեան ու սարսափի օրերում սուլթանի շնորհներն էր վայելում, փոխարէնը հատուցանելով և միաժամանակ իր հայրենիքի մէջ ցոյց տալով ինքզինքը, որպէս հանրապետական սկզբունքների պաշտպան, արդարութեան ու ազատութեան ջատագով... Էբրար յիշուի պատճառներ ունի լրջ ելու: Նա ինքն էր սկսել բանակոխը և բնաւ չէր սպասում հակառակորդի կողմից այնքան մոլեգին յարձակումների, և մանաւանդ այնքան սարսափելի ահնարակներին... Նա կրեց իր պատիժը, խայտառակեց բոլոր ազնիւ քաղաքացիների առաջ: Արիշները ևս կը պատժւին, յուսանք: Յուսանք, որ Վլեմանսօնների անողորմ խարազանը պիտի մաքրէ վերջապէս մամուլի սուրբ տաճարը կեղտի ու ապականութեան ներկայացուցիչներից, գաղափարազուրկ, ծախու հոգիներից:

* * *

Եւ ի զ է Ռ է կ լ ի Լ, տիեզերական Աշխարհագրութեան հոչակաւոր հեղինակը՝ Պարիզի *La Revue*-ի մէջ հրատարակած «Համայնականութիւն և Ռուսական միութիւն» վերնագրով մի յօդուածի մէջ հետեւեալն է գրում, ի միջի այլոց, Անդրկովկասի և հայերի մասին.

... Ինչ վերաբերում է հրաշալի Անդրկովկասին, որը դուրսէ աշխարհիս ամէնագեղանի երկիրն է, նա, որ կլասիկ առասպելների մէջ հուշակած է որպէս երջանկութեան վայր, և ուր մարդիկութիւնը երկար ժամանակ իր որրոնք փնտրեց, — այդ հարուստ երկիրը ևս հաւասարապէս զգուժ է իր վրայ ռուսական տիրապետութեան ծանրութիւնը...

... «Հայերը, որ կազմում են թիֆլիզի ազգաբնակչութեան մեծամասնութիւնը և ունեն իրենց սրբաբնակ մայրաքաղաքը, Էջմիածինը, ռուսական հողի վրայ, — հայերը լաւ դետեն, թէ ինչէր են կրել իրենց իշխողներից: Ինչ ասել վերջապէս, 250 միլիոն ֆրանքի յափշտակման մասին, որ ամբարած էր դարերի ընթացքում և ազգի կողմից դրւած եկեղեցու գանձարանի մէջ: Այդ դարշէլի կեղեքման յիշատակը երբէք չը պիտի ջնջւի, քանի որ ներկայ ռեժիմի տակ այդպիսի կեղեքումների ցանկը անդադար պիտի աւելանայ: Հայրական հարցը դուրսէ ամենափափուկ կէտն է այն վտանգների ամբողջութեան մէջ, որոնք սպառնում են կայսրութեան մեծ մարմինը: Հայերը իմացական և քաղաքակրթութեան ծարաւ՝ պիտի հանդիսանան մի ահաւոր կազմալուծող տարր Ռուսաստանի ստորկան-ղինւորական ահագին օրգանիզմի մէջ»:

* * *

«Européen»-ի նշանաւոր աշխատակիցներից մինը՝ Քրեյբերիկ Կ Ե ն գետեղել է այդ թերթի № 116-ում մի կարեւոր յօդուած՝ «Իեղին վտանգը և Ռուսաստանը» վերնագրով: Այդտեղ խօսելով ցարիզմի աշխարհակալութեան վտանգների մասին, նա ասում է իմիջի այլոց.

«Ինչպէս արդեօք հաշտեցնել Ռուսաստանի դիրքը դեպի հայերը քաղաքակրթութեան և յուսալիցութեան մասին մեր ունեցած ընդհանուր գաղափարների հետ: Մենք չենք խօսում միայն հայոց եկեղեցական դոյքերի այժմեական խնդրի մասին, այն հայոց եկեղեցական դոյքերի այժմեական խնդրի դեմ է իր ձեռքը, որովհետեւ հայ եկեղեցականութեանը ռուսաստանը չէ: Հայաստանը այն հողն է, ուր բոլորն էլ լաւ աչքով կը դիտէին Ռուսաստանի ազդեցութեան տարածումը:

բուցէ նոյնիսկ մինչև Ալեքսանդրեոսի ծոցը, եթէ նա (Ռուսաստանը) կամենար ազատել այնքան հետաքրքրական այդ աղբուծիւնը, որը անհրաժեշտաբար պիտի դառնայ փոքր-Ասիայի քաղաքակրթութեան խորհրդը:

Գրա փոխարէն՝ Ռուսաստանը թիւրքերի ձեռքը տւեց հայերին, դիտելով նրանց որպէս «պատամբներ»: Ինչպէ՞ս կարելի է հուսատ ունենալ մի այդպիսի կառավարութեան քաղաքակրթող գործութեան վրայ, որը չի ուզում յարգել ոչ մի մասնաւոր զարգացում:»

ՏԵՌՈՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սարնոյ-Չորի Կեդր. Կօմիտէի վճռով՝ յուլիս 23-ին տէնօրի է ենթարկւած Կարմուռնջ գիւղի ուէս Ս Հ ա կ, իր կատարած մատնութիւնների պատճառով:

ՍԱԼ. ԿԵԴՐ. ԿՕՄԻՏԷ

Մասունի Պատ. Կեդր. Կօմիտէի վճռով՝ հոկտեմբեր 28-ին տէնօրի ենթարկւեցաւ Մշոյ դաշտի Հաւրան գիւղի ուէս Գ Ր ի գ ո Ր, որ յայտնի էր տարիներէ ի վեր իր կատարած մատնութիւններով և թիւրք կառավարութեանը մատուցած ծառայութիւններով:

ՍԱԼԿԵԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԿՕՄԻՏԷ

Խ...ի տեղական մարմնի վճռով և Մասունի պատասխանատու մարմնի համաձայնութեամբ՝ սեպտեմբեր 25-ին տէնօրի ենթարկւեցաւ նախկին յեղափոխական Ա ւ ա գ ը, որ կոտորածներէն յետոյ կազմակերպական զէնքեր յանձնած էր քիւրդ աղային ու ինքն ալ անոր մօտ ծառայութեան մտած էր:

Խ...-Ի ԿՕՄԻՏԷ

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԱՐԵՒՏԵԱՆ ԲԻՐՈՆ ստացած է՝

Մոսկ. քաղաքի Եկեղ. խմբից՝ 1690 Ֆրանք: Պետեր. ուսանողներից 70 ուուրի (199 Ֆր.): Թ. քաղաքի մի խումբ գիմնազիստներից՝ Թ., Ա., Գ. 12 ուուրի (32 Ֆր.): Ստ. Բալիկշեանից (Փոքշան) 11 Ֆր.: Աս. Վարդանեանից (Մուլինա) 70 Ֆր.: Մանդակունի (Պարիզ) 3 Ֆր.: Գ ա հ ի Ր է ի Կօմիտէից՝ Ոսկանապատի Կ. Կ-ի փձակահանուութեան 60 տոմսերի փոխարժեքը 648 Ֆր. 10 սանտիմ:

Թէհրանի Կ.-ից գրքերի հաշիւ 100 Ֆրանք: Սոուլիւնայի «Դանուր» Ենթակօմիտէից 1130 Ֆր. 20 ս.: Եվէյթ. Գրանսօս ք-ից Տէր-Բաքեան 10 Ֆրանք: Ընդհանուր գումար 3793 Ֆրանք 30 սանտիմ:

Գ. Յ. ԴԱՅՆԱԿ. 11. (ՋՐԱՐ.-Ի) Կ. Կօմիտէի՝

1903 Թ. յունւարի 1-ից օգոստոսի 1-ը.

- N° N°
- 1080 Բլուր գ. 6 անձաւորութիւններից տ. 100 ուուրի,
- 1081 Բ-գի մի խումբ զինւորներից 2 ուուրի 84 կօպէկ,
- 1082 Բլուր գ. երեկոյթից արդիւնք 117 ու.,
- 1083 Թարթառ գ. 5 ամսավճար 16. 65 ու.,
- 1084 Ջրաբերդի նորածին խմբ. միջ. հարսանիքում 5. 30 ու.,
- 1085 " " " եօթն ամսան տօնի անթի 46 ու.,
- 1086 " " " Լաւակ " յունւարի ամսակ. 3 ու.,
- 1087 " " " Մոման " 5 ու.,
- 1088 " " " Երրհուրդ " միջ. Աւետ. տօն. անթի 42. 80 ու.,
- 1089 " " " Արմինիս " Ջրօրհն. տօնի անթի 40. 50 ու.,
- 1090 " " " Գուլթան " " " 41. 50 ու.,
- 1091 " " " Անիսնի միջոց. " " " 36 ու.,
- 1092 " " " Ախլախացոց տան 1. երեկոյթից 35 ու.,
- 1093 " " " Անիսնի տան երեկոյթից 55 ու.,

- 1044 Ամառանոցում 5 հոգուց տ. 39. 50 ու.,
- 1045 Առուակ գիւղի հասարակութիւնից 41. 85 ու.,
- 1046 Նորարքին " Երկաթ խմբից 19. 50 ու.,
- 1047 " " " հասարակութիւնից 86 ու.,
- 1048 Արեգ " " " 11. 30 ու.,
- 1049 " " " Պ. Ըօթ. գիւղից նւէր 2. 50 ու.,
- 1050 Ժաղկածոր գիւղի հասարակութիւնից 57. 40 ու.,
- 1051 Նորարքին գ. 4 հոգ. տ. 26. 50 ու.,
- 1052 Առուակ գ. տ. 20 ու.,
- 1053 Ծամբորդ գ. հասարակութիւնից 78. 38 ու.,
- 1054 " " " գ. 4 հոգուց տ. 80 ու.,
- 1055 Փայլուն գ. երիտասարդներից 38. 50 ու., կանանցից 7. 71 ու., գումար 46. 21 ու.,
- 1056 Ա. Գ.-ից մի ձի եւ տ. 20 ու.,
- 1057 Տ. 2. եւ Տ. Պ. տ. 10 ու.,
- 1058 Չկածորի կանանց խմբից 4 ու.,
- 1059 Նորարքին գ. Տ. Ա. Մ. 5 ու.,
- 1060 Բարածոր գ. հասարակութիւնից 6. 50 ու.,
- 1061 " " " գ. քաղաքացիներ. 40. 50 ու.,
- 1062 Պրագ գ. հասարակութիւն. 15 ու.,
- 1063 Ջրաբերդի Փայլակ խմբ. 3. 90 ու.,
- 1064 " " " Գ. Բ.-ից նւէր 25 ու.,
- 1065 Կիլիկիայ գ. հասարակութիւն. 32 ու.,
- 1066 Օրթ. Բ. գ. հասարակութիւն. 2 ու.,
- 1067 Ջրաբերդի N° խմբ. 8 ու.,
- 1068 Օծածոր գ. երեկոյթից 81 ու.,
- 1069 Որմիզ գ. երեկոյթից 100. 48 ու.,
- 1070 Ամառանոց գ. հարսանիք. 11. 35 ու.,
- 1071 Հիւսիս գ. ծնունդի եւ նշանդէքի անթի 7 ու.,
- 1072 Ընդարծակ գ. հարսանիքի անթի 8. 2 ու.,
- 1073 " " " գ. հասարակութ. 12 ու.,
- 1074 " " " գ. Բարեսիրտ խմբ. 5 ու.,
- 1075 " " " գ. Մ. Մ. նշանդէքի անթի 4. 68 ու.,
- 1076 Ալն-քաղաք գ. հասարակութ. 25. 31 ու.,
- 1077 Անտիկ գ. հասարակութ. 39. 20 ու.,
- 1078 Մ. Մ.-ի տօնի անթի Ջրաբերդում 6. 85 ու.,
- 1079 Ջրաբերդի Վրէժ խմբ. միջ. Մարգի տօնի անթի 26 ու.,
- 1080 " " " տօնի եւ հարսանիքի անթի 6. 50 ու.,
- 1081 " " " տօնի եւ հարսանիքի անթի 6. 50 ու.,
- 1082 Բարծոր գիւղում հանգանակ. Սասնոյ համար 44. 85 ու.,
- 1083 Պ. Մ. դստեր հարսնտանի անթի 12. 50 ու.,
- 1084 Արիաշէն գ. հասարակութ. 5. 10 ու.,
- 1085 Մ. Զաւ. տօնի անթի 3 ու.,
- 1086 Անտիկ գ. հասարակութ. Սասնոյ համար 17. 65 ու.,
- 1087 Երրհուրդ խ. երեկոյթից եւ սուգանք Տ-եանից 90 ու.,
- 1088 Լոնկ գ. ներկայացումից 177 ու.,
- 1089 Հիւսիս գ. ներկայացումից 46. 20 ու.,
- 1090 Պ. Արասամի հարս. անթի 3. 87 ու.,
- 1091 Ժառաստան գ. հասար. նշանդէքի միջոցով 24. 95 ու.,
- 1092 Նորածին խմբ. միջ. հարսանիքներից 10 ու.,
- 1093 Չղդածորցի Բող. հարսանիքից 5 ու.,
- 1094 Բ.-ի որդու մկրտ. անթի Ջրաբերդ 4. 75 ու.,
- 1095 Արգ. քրոջ հարս. " " " 3 ու.,
- 1096 Կ-ի աղկայ " " " " 6 ու.,
- 1097 Բշմ. " " " " " 11 ու.,
- 1098 Պ. Պողոսեանի " " " " " 2. 15 ու.,
- 1099 Ղ. Ղրգ. " " " " " 15. 43 ու.,
- 1100 Գ. 2. " " " " " 7. 90 ու.,
- 1101 Ջրաբերդում Ղ. Լ. տօնի անթի 5. 1 ու.,
- 1102 " " " Ղ. Պ. տօնի անթի 5 ու.,
- 1103 " " " Ղ.-ի տօնի անթի 6 ու.,
- 1104 " " " Ղ. Ս.-ի տօնի անթի 8. 85 ու.,
- 1105 " " " Գ. 2.-ի տօնի անթի 12 ու.,
- 1106 " " " Ղ. Տ.-ի տօնի անթի 11 ու.,
- 1107 " " " Մի խումբ մարդկանցից 7. 95 ու.,
- 1108 " " " խմբ. 9. 50 ու.,
- 1109 " " " Յ. Տ. որդոց փեսատանի 8 ու.,
- 1110 " " " Ջ. Գ. տօնի անթի 13. 50 ու.,
- 1111 " " " Ա. Մ. եւ Գ. Տ. նշանդէք. անթի 4 ու.,
- 1112 " " " Ա. Բ.-ի հրաւերում հանգանակ. 28. 70 ու.,
- 1113 Երրատ գղ. հասարակութիւնից 15 ու.,
- 1114 Ջրաբերդում մի ոմսից նւէր 5 ու.,
- 1115 " " " Գուլթան խմբից 32. 25 ու.,
- 1116 " " " Եարժական խմբ. 3. 15 ու.,
- 1117 " " " Լուսինեան խմբ. 5. 70 ու.,
- 1118 " " " Լուսաբեր խմբ. 5. 80 ու.,
- 1119 " " " Զաշասիրտ խմբ. 4. 75 ու.,
- 1120 " " " Նորարքի խմբ. 4. 80 ու.,
- 1121 " " " Կ. Խ.-ի տօնի անթի 5 ու.,

- 1122 Հրաքերի Յոյս խմբ. երկնային 47. 75 n.,
- 1123 " Երազաւոր զո. ներկայաց. 40 n.,
- 1124 Գեղէօն խմբ. Հրաքերում 8 n.,
- 1125 Եերամ զո. ներկայացում 145 n.,
- 1126 Մի ջանի հոգաց տ. Վաճառուհի միջոց. 7 n.,
- 1128 Փուշ զո. հասարակութիւնից 36. 20 n.,
- 1129 Ծնրմակ-ձոր զո. հասարակութ. 24. 5 n.,
- 1130 Հար-ձոր զո. հասարակութիւնից 22 n.,
- 1131 Խորհուրդ խմբ. հոկտ-նոյ. ամս. Հրաքեր. 11. 50 n.,
- 1132 Խորհուրդ խմբ. վիճակախաղից " 23. 70 n.,
- 1133 Աջալոյս խմբ. Նոյնի. եւ դեկտ. " 7. 40 n.,
- 1134 Եարժական խմբ. " 2. 90 n.,
- 1135 Նոր երգ պատանի խմբ. " 4 n.,
- 1136 Հար-ձոր զո. ներկայացումից " 61. 75 n.,
- 1137 Հրաքերի Սեւ-սար խմբից մարտ ամս. 4. 20 n.,
- 1138 Կղզի զո. երկնային 55 n.,
- 1139 Հրաքերի Արօր խմբից 7 n.,
- 1140 Հրաքերի Խորհուրդ խմբի երկնային 40. 47 n.,
- 1141 Նախագործ զո. Արծիւ խմբ. 21 n.,
- 1142 " զո. Զոհ խմբ. 3. 20 n.,
- 1143 " Նոր հաւատ խմբ. 2. 90 n.,
- 1144 " մի ջանի անձնաւորութիւններից 3 n.,
- 1145 Հրաքերի Տիւրք խմբ. 3 n.,
- 1146 Ումիզ զո. տ. 20 n.,
- 1147 Ումիզ զո. Ն. Մ. եւ Պ. Տ. 30 n.,
- 1148 Ումիզ զո. Ա.-ից եւ մի ումից 10. 50 n.,
- 1149 Ումիզ զո. հասարակութիւնից 30 n.,
- 1150 Հրաքերի Մոծակ խմբ. 3. 30 n.,
- 1152 Օձածորի զո. հասարակութ. 108. 30 n.,
- 1153 Ա. Դ.-ից ստացած ձու վաճառումից 60 n.,
- 1154 Բ.-ցի Մ.-ից տ. 40 n.,
- 1155 Պրակ զո. ներկայացումից 43 n.,
- 1156 Վտակ զո. ներկայացումից 61. 75 n.,
- 1157 Մ. Պ.-ի ումի առթիւ Հրաքեր. 12 n.,
- 1158 Տ. Թ. Մ.-ից նէր մի ումի 2 n.,
- 1159 Մ. Գ.-ից կնի յիշատակին 5 n.,
- 1160 Մ. Բ.-ից մեր յիշատակին 10 n.,
- 1161 Նորեկ զո. հասարակութիւնից 57. 40 n.,
- 1162 Բլուր զո. հասարակութիւնից 113 n.,
- 1163 Արեգ զո. հասարակութիւնից 53 n.,
- 1164 Հրաքերի հաւատ խմբ. 20 n.,
- 1165 Հրաքերի Լուսինեան խմբ. 2. 50 n.,
- 1166 Անխախտ զին. խմբ. 13 n.,
- 1167 Թնդանօթ զին. խմբ. 6. 85 n.,
- 1168 Հաղաքամատմ հանգանակամ 16. 35 n.,
- 1169 Հրաքերի Ս. Յոյս խմբ. 2. 50 n.,
- 1170 Անպատում հանգանակամ 450 n.,
- 1171 Անպատում հանգանակամ 56. 85 n.,
- 1172 Հանքում հանգանակամ 460 n.,
- 1173 " Ժմակ զո. հասարակութիւնից 4 n.,
- 1174 Մեղր զո. հասարակութիւնից 11. 40 n.,
- 1175 " Անտոնի զո. հասարակութիւնից 34. 25 n.,
- 1176 " Բարձրակարգի հասարակութ. 76. 20 n.,
- " Գեոտափ զո. կրցրած ծայրերի հմբ. 394. 40 n.,
- " Ռոտանիլի զո. հասարակութիւնից 54. 80 n.,
- " Լեռնաձիգ զո. հասարակութիւն. 25. 20 n.,
- 1177 Հրաքերի Երազաւոր խմբ. 45 n.,
- 1178 Ժառաստան զո. Զին. խմբ. 15 n.,
- 1179 Ժառաստան զո. տ. 7 n.,
- 1180 Փայլուն զո. տ. 10 n.,
- 1181 Չկածորի զո. 5 հոգուց տ. 10 n.,
- 1182 Վարդան զո. հասարակութիւնից 33. 30 n.,
- 1183 Հրաքերի Փայլուն խմբ. 11. 70 n.,
- 1184 Հրաքերի գետակ խմբ. 3. 5 n.,
- 1185 Հրաքերի Արեւ խմբ. 3. 37 n.,
- 1186 Հրաքերի Գուծան խմբ. երկնային 172. 22 n.,
- 1187 Հրաքերի Գուծան խմբի Ս. երկնային 60. 88 n.,
- 1188 Եփրատ զո. զո. մի յիշատակից տ. 10 n.,
- 1189 Եփրատ զո. հասարակութիւնից 48. 45 n.,
- 1190 Հրաքերի Փայլակ Լ. խմբ. 4. 60 n.,
- 1191 Հրաքերի Փայլակ Ս. խմբ. 5. 10 n.,
- 1192 Հրաքերի Մոծակ խմբ. 3. 30 n.,
- 1193 Հրաքերի Փայլուն խմբ. 4. 35 n.,
- 1194 Հրաքերի Եարժական Ս. խմբ. 11 n.,
- 1195 Կղզի զո. հասարակութիւնից 69. 32 n.,
- 1196 Ազափ զո. ներկայացումից 45. 50 n.,
- 1197 Արամ զո. հասարակութիւնից 41. 45 n.,
- 1198 Կղզի զո. հասարակութիւնից 146. 78 n.,

- 1199 Չկածոր զո. հասարակութիւնից 129. 40 n.,
- 1200 Չկածոր զո. ներկայացումից 34 n.,
- 1201 Գասպ. Մր.-ից տ. 200 n.,
- 1202 Փայլուն զո. հասարակութիւնից 17. 50 n.,
- 1203 Նորարիկն զո. Երկնային 44. 35 n.,
- 1204 Հրաքերի Աբաս խմբ. 7. 90 n.,
- 1205 Հրաքերի Վրէժ խմբ. 25 n.,
- 1206 Հրաքերի Վազգէն խմբ. 2. 85 n.,
- 1207 Ստուեր զո. հասարակութիւնից 30 n.,
- 1208 Ստուեր զո. հասարակութիւնից 75 n.,
- 1209 Հրաքերի Լուսին խմբ. 2. 10 n.,
- 1210 Առուակ զո. ներկայացումից 64 ուղբի 40 կօպէկ:

(Վը շարունակելի)

ԺԼԱՑ Կեդր. Կօմիտէն՝

Ս. Բ.-ի ձեռքով 500 ուղբի, Նորածնից հին տարիների հաշին 70, Նորածնից 1903 թ. հաշին 210, Գ-սկից 1903 թ. հաշին 66, Ն-կից 5.-ի ձեռքով 120, Կենդանու՝ ժողոված է 708. 35, Աւետիսից ժողոված է 250 n.: Գումար 1924 n. 35 կօպէկ:

ԿԱՐՄԻՐ ԶՐԻ ԵՆԹԿՈՒԻՏԷՆ՝

Անդամ մ ավ ժառանգը՝ Անդրանիկ Լ. խմբ. (օգոստոս) 10. 50 ուղբի, Անդրանիկ Ս. խմբ. (օգոստոս) 10, Կոկոն խմբ. (սեպտ.) 13, Ատդ. 6. 48, Զեփիւր խմբ. (սեպտ.) 7, Թաթուլ խմբ. (սեպտ.) 10, Նուդ. 14. 65, Անդրանիկ Ս. խմբ. (սեպտ. եւ հոկտ.) 20. 50, Կոկոն խմբ. (հոկտ.) 7. 80, Զեփիւր խմբ. (հոկտ.) 6, Արուսեակ խմբ. (հոկտ.) 13. 50 n.: Նւէրնեք՝ Պ. Ա. Վ. 55 ուղբի, Արամից 3, Ուլտաձորից 4. 50, Արքիւր Կուլակից 1. 50, Երկու մասնաւոր երեկոյթներից 22. 25, Զեփիւր խմբի կայացրած մի հաշուութիւնից 10, Ն. Մարգանսի՝ յիշատակին հանգանակամ 36. 40, Անդրանիկ Լ. խմբի վիճակախաղից 20, Գոհարիկ եւ Արուսեակ կանանց խմբերի կազմակերպած տօնածառից 94. 20, Արուսեակ խմբ. հաւաքած 20, Միւս կանանցի միջոցով հանգանակամ 87. 70, Արուսեակ խմբի հանգանակամ՝ հետեւեալ անձերից՝ Մարտի 9, Տիգրան, Արմենակ, Ստեփաննոս, Մասիս, Հաղաք 3-ական, Մարիէզ 6, Ն. Վարդապետ 5, Մէ, Գանձավանք, Գողթան, Սարափ, Եռչի 2-ական, Զարգար, Արամ, Սողոմոն, Աղոս, Մարգիս, Նուշէրեան, Մեղրում, Ն.-թունի 1-ական, Գոհիցից 1: Գումար 517 n. 98 կօպէկ:

ԻՐԱՆ-ԹՈՒՐԱՆԻ ԵՆԹԿՈՒԻՏԷՆ՝

Գործակալուր խմբի միջոցով յունւար 16-ին կազմակերպած ա. երեկոյթում՝ Չկածորից 15 ուղբի, Ներսէս Կամաքեանից 10, Մարտի Մամիկոնեանց, Կար-Թակոզ եւ Հարաքէշի 2-ական, Ուստան 11. 50, Պահակ Մահմանեանց, Ռշտունի, Պալունի, Սօթ, Հարաքեօզ, Կարօն եւ Բարի-սահաթի 5-ական, Աշոտ, Փայտ տաշող, Ամուրազ 2-ական, Մկրատ, Դուին 1-ական, Կորեծ 50 կօպէկ, Ժողովարարութեան Ն° 145 թերթով՝ Հարաքէշի եւ Ուստան 10-ական ուղբի, Բարի-ժամուր, Մ. Գրիգորեանց, Մ. Ստեփանեանց, Ա. Բարաշեանց, Ա. Մանթիկ-Ազարեանց, Մնդրէ Հայրեանց, Յարութիւն Աւետիսեանց 5-ական, Պահակ Մահմանեանց, Կարօ, Վարտիկոս Բարաքաբեանց 3-ական, Պալունի, Ռշտունի, Հայ-Կակ, Թաթուլ, Վարդօ, Ս. Պետրոսեանց 2-ական, Ոմ 2. 50, Աշոտ, Հաշ, Վաստուրական, Արէզ, Ա. Գրիգորեանց, Ա. Խաչիկեանց, Կայծակ 1-ական, Արշակ 50 կօպէկ, Անդամավարներ առ 1-ն յունւարի 1904 78, 50 n.: Գումար 274 n. 50 կօպէկ:

ՌՈՒՍԱՆԻԱ՝

ԳՄՍՈՒՐ ԵՆԹԿՈՒԻՏԷՆ ստացել է 1903 թ. յուլիս, օգոստոս եւ սեպտեմբեր ամիսներուն.—

Ս.-էն՝ Վազուկ խմբ. 36 Ֆրանց, Վարազ խմբ. 15, Կարին խմբ. 15, Ներո-Աղբիւր խմբ. 28, Նոր-Գար խմբ. 30, Զինասէր խմբ. 26, Սեպուհ խմբ. 20. 50, Փէրայի խմբ. 15. 30, Տարօն խմբ. 11, Տրէատ խմբ. ապրիլ 1-էն մինչեւ հոկտեմբեր 1-ին 38. 50, Պրահիլայէն՝ Նիար խմբ. յունիս յուլիս եւ օգոստոս ամիսներուն 27, Նիար խմբ. սեպտ., հոկտ. եւ նոյեմբ. ամիսներուն 24, Ս.-էն՝ Ս. Մանուկեանց նէր 2, Նախորդ մասցած գումարն է 710. 10 Ֆր.: Կարապետեանց՝ նէր 2, Նախորդ մասցած գումարն է 710. 10 Ֆր.: Գումար 1008 Ֆրանց 40 սանտիմ:

ՅՈՎԱՓ Կօմիտէն՝

ՏԱՊԱՐ քաղաքէն՝ Թոշնակ 40 դր., Մարդասէր 20, Երուակացի 12. 20, Բարեսիրտ 100, Երկու տղայք 40, Սագօ 30, Ամօ 30 դր.: Գումար 272 դր. 20 փարս:

Մեր խմբագրութեան հասցէն՝
Rédaction du „Droschak“, Genève (Suisse)